mülkiye dergisi
Araştırma Makalesi

Kürt Çalışmaları Ortadoğu Çalışmaları'nın Neresinde?

Serhun Al, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0001-6253-3214, e-posta: serhun.al@ieu.edu.tr

Özet

20. yüzyılın ilk çeyreğinde imparatorlukların ulus-devletlere evrimi sona yaklaşırken, Osmanlı İmparatorluğu içerisinden birçok topluluk kendi kaderini tayin etme imkânı bularak devletleşti. Bu devletleşme süreci uluslaşma süreci ile iç içe ilerledi ve homojen ulus yaratma adına 'öteki' sayılanlar çoğunlukla asimilasyon, dışlanma ve etnik temizlik politikalarına maruz kaldılar. Kürtler, hem tarihsel anlamda hem de Osmanlı sonrası Ortadoğu siyasal coğrafyasının Irak, Suriye, Türkiye ve ayrıca İran'ın kesiştiği alanda yoğunlaşmalarına rağmen devletleşen topluluklar içerisinde yer alamadılar ve çoğunlukla 'öteki' konumuna düştüler. Bu bağlamda, 20. yüzyılın büyük bir bölümü merkezi devlet otoriterileri ile farklı Kürt grupları arasında siyasal ve kültürel mücadeleler ile geçti. Buna parallel olarak akademik ve entellektüel anlamda da Kürtler ve Kürt Çalışmaları Ortadoğu Çalışmaları içerisinde çoğunlukla 'öteki' konumunda kaldı. Kürtler üzerine kısıtlı olan akademik çalışmalar ancak 20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başında Kürtlerin hem Ortadoğu'da hem de küresel anlamda daha fazla 'görünür' hale gelmesi ile birlikte özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika üniversitelerinde yaygınlaşmaya başladı. Siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, tarih, sosyoloji, iktisat ve antropoloji gibi farklı disiplinler ve farklı metodolojik yaklaşımlar üzerinden Kürtler ve Kürt coğrafyası daha da fazla araştırılmaya başlandı. Bu çalışma da son yıllarda ivme kazanan Kürt Çalışmaları'nı Ortadoğu Çalışmaları içerisinde bazı kuramsal, metodolojik ve tematik konular içerisinde değerlendirmektedir. Oryantalizm ve post-kolonyal paradigmalar bağlamında Ortadoğu ve Kürt Çalışmaları karşılaştırılırken, metodoloji ve veri konusunda Kürt Çalışmaları ele alınmaktadır. Kürt Çalışmaları'nın teritoryal sınırları ve Kürdoloji gibi kavramsal tanımlamalar ayrıca tartışılmaktadır. Bununla birlikte Ortadoğu Çalışmaları içerisinde çokça tartışılan milliyetçilik, İslam, demokratikleşme ve otoriterlik gibi konular Kürt Çalışmaları ekseninde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Genel olarak, Kürt Çalışmaları'nın Ortadoğu Çalışmaları içerisinde Kürtlerin Ortadoğu'daki siyasal statüsüzlük ve güvenlikleştirme politikaları nedeniyle akademik kurumsallaşma bakımından geriden geldiği fakat hızla gelişmekte olan bir araştırma alanı olduğu ortaya konmaktadır. Sonuç olarak, Kürt Çalışmaları'nın bu makalede tartışılan temaların ötesinde çok daha farklı temalar içerisinde de tartışılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ortadoğu, Kürt Çalışmaları, Metodoloji, Milliyetçilik, Oryantalizm.

Makale Gönderim Tarihi: 13.06.2020, Makale Kabul Tarihi: 02.02.2021.

Where Does the Kurdish Studies Stand within the Middle East Studies?

Abstract

Many different communities within the Ottoman Empire had an opportunity for self-determination and were able to build their own states as empires were evolving into nation-states in the first quarter of the 20th century. The state-building process went in parallel to nation-building projects and those who were considered 'others' were mostly subject to assimilation, exclusion and ethnic cleansing in the name of creating a homogeneous nation. Although the Kurds were concentrated both historically and in the post-Ottoman political geography intersecting Turkey, Iraq, Syria and as well as Iran, they were not able to become one of the communities which achieved their statehood and thus mostly turned into 'others'. In this context, most of the 20th century was subject to political and cultural struggles between different Kurdish groups and centralized state authorities in the Middle East. In a similar fashion, Kurds and Kurdish Studies mostly remained as 'others' too within the academic and intellectual debates of Middle East Studies. The limited academic studies on the Kurds have only begun to flourish particularly in European and North American universities in the late 20th century and early 21st century as the Kurds have become more 'visible' in the Middle East and globally. Kurds and Kurdish territories have been initiated to be researched more often from different methodological and disciplinary approaches such as political science, international relations, history, sociology, economics and anthropology. Thus, this article seeks to evaluate the rapidly developing Kurdish Studies within certain theoretical, methodological and thematic issues of the Middle East Studies. While Kurdish and Middle East Studies are compared within the orientalism and post-colonial paradigms, the article also discusses the methodology and data issues in Kurdish Studies. The territorial boundaries and conceptualization of Kurdology are discussed as well. In addition, the article comparatively discusses the popular topics of Middle East Studies such as nationalism, Islam, democratization and authoritarianism within the context of Kurdish Studies. In general, the article argues that Kurdish Studies lags behind the Middle East Studies due to the securitization of the Kurds and their historical lack of political-legal status in the Middle East. Yet, it is still emphasized that Kurdish Studies has recently shown great progress and expansion as a particular research field across various disciplines. Consequently, it is emphasized that Kurdish Studies need to be further discussed from many different themes beyond the ones discussed in this article.

Keywords: Middle East, Kurdish Studies, Methodology, Nationalism, Orientalism.

'Davranışları, sadece Kürtlerin yaşadığı ülkelerin istikrar ve güvenliğini değil tüm Ortadoğu'yu etkileyen önemli bir faktördür. Bu yüzden Kürtleri tanımak, emellerini, politik yönelimlerini ve takip edecekleri yolu anlamak önemlidir'
(Wadie Jwaideh, 1961[1999]:22).

Giriş[1]

Bir Bölge Çalışmaları (*Area Studies*) coğrafyası olarak Ortadoğu, 20. yüzyılın sonlarına kadar tarihsel ve geleneksel anlamda daha çok Batılı araştırmacıların, gözlemcilerin ve seyyahların oryantalist (şarkiyatçı) perspektifinden ele alındı ve anlaşılmaya çalışıldı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı sonrası yeni sınırlar şekillenirken İngiltere ve Fransa'nın öncülük ettiği yeni kolonyal siyaset ve kurumlara paralel olarak Arap toplumunun sosyal, kültürel, dini ve ekonomik kodlarını anlamak da gereksinim haline gelmişti. Bu açıdan Ortadoğu coğrafyası ve bu coğrafyanın çoğunluğunu oluşturan Arap toplumu üzerine bilgi üretimi 'sömürgeci' ve 'sömürülen' toplumlara mensup bireyler arasındaki hiyerarşik ilişki ve bunun bilinçaltına yansıyan epistemolojik sorunlarından bağımsız olarak ele alınamadı. Bu tarz bir bilgi üretimi tamamı ile yanlış çıkarımlar ve sonuçlar elde edildiği anlamına gelmese de 20. yüzyılın sonlarına doğru daha eleştirel ve yapısökümcü (*deconstructivist*) yaklaşımların gelişmesinden sonra oryantalist metodolojinin kısıtlı, tek eksenli ve güç ilişkilerine dayalı oluşu sorunlu olarak kabul edilmiştir. Özellikle Ortadoğu'daki İslam, milliyetçilik, aşiret, siyasal şiddet, kadın, gelenek ve ritüeller gibi öğeleri modernleşme paradigmasına (eğitim, serbest piyasa ekonomisi, orta sınıflaşma, demokrasi, sekülerleşme, bireyselleşme gibi) direnç gösteren olgular olarak ele alan yaklaşımlar post-kolonyal çalışmaların etkisiyle geçerliliğini yitirmeye başlamış ve revizyonist çalışmalar ön plana çıkmıştır (Kandiyoti, 2002: 280).[2]

Çoğu Batılı araştırmacının çalışmaları ve gözlemlerinde Ortadoğu'daki toplumların ve özellikle Arapların temsiliyetsizliği, bir başka deyişle 'seslerinin duyulmaması' ortaya konmaya çalışılmıştır (Webber, 1997: 12).[3] 20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçişte Ortadoğu'yu anlama ve bilgi üretme metodu ve kültürel paradigması dışarıdan, uzaktan veya yüzeysel yöntemlerden antropolog Clifford Geertz'in (1973: 311) 'yoğun betimleme' (*thick description*) dediği içeriden, yakından ve derinlemesine gözlemlere evrilmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra önceleri *Oriental Studies* (genel olarak Ortadoğu ve Asya toplumlarını anlama disiplini) olarak kavramsallaşan ama günümüzde daha çok Ortadoğu Çalışmaları olarak benimsenen alan daha fazla disiplinler-arası (tarih, sosyoloji, antropoloji, iktisat, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler gibi) yaklaşımlara yönelmiştir. Böylece Avrupa-merkezci kültürel paradigma zayıflamış ve Arap kimliğini, İslam dinini, toplumsal cinsiyet dinamiklerini, aşiret-devlet ilişkilerini

durağan ve değişmeyen olarak ele alan özcü (*essentialist*) perspektifler, değişim ve dönüşümleri anlamaya çalışan inşacı (*constructivist)* ve eleştirel kuramlara karşı geçerliliğini yitirmeye başlamıştır (Dirlik, Bahl ve Gran, 2000; Amin, 2009).

Bu oryantalist ve post-kolonyal epistemoloji ve metodoloji ekseninde 20. yüzyılın çoğunda Ortadoğu Çalışmaları'nın ana gövdesini Araplar, Farslar ve Osmanlılar-Türkler oluşturmuş ama dini bağlardan dolayı Avrupa devletleri ve araştırmacıları Müslüman-olmayan unsurlara da (Rum Ortodokslar, Ermeniler, Yahudiler gibi) ilgi göstermiştir. Ortadoğu coğrafyasında hem kültürel ve tarihsel olarak hem de demografik anlamda önemli bir yer teşkil eden Kürtler üzerine çalışmalar ise görece 20. yüzyılın çoğunda sınırlı kalmış ve ancak 1990'lar ve 2000'lerin başında Kürtler ve Kürt Çalışmaları Ortadoğu Çalışmaları içinde kısmen yer edinmeye başlamıştır. Ortadoğu Çalışmaları'nı çevreleyen Osmanlı-Türk Çalışmaları, Arap Çalışmaları, İran Çalışmaları daha kurumsallaşmış ve yerleşmiş durumda iken Kürt Çalışmaları ancak son yıllarda 'bölge içinde bölge' olarak yer edinmeye ve gelişmeye başlamıştır. Kürtlerin tarihsel olarak Ortadoğu'da Osmanlı sonrası dönemde Arap ve Türk devletleşme ve uluslaşma süreçlerinde 'öteki' olma durumları, siyasal-kültürel anlamda çoğunlukla statüsüz kalmaları, baskı ve asimilasyon politikalarına maruz kalmaları akademik çalışmalara da yansımış ve Kürtlerin 'temsiliyetsiz'likleri Ortadoğu Çalışmaları'nın kapsamında da gözlemlenmiştir (Klein, 2010: 231).[4]

Bu eksende, bu makale Ortadoğu Çalışmaları içerisinde Kürt Çalışmaları'nın tarihsel konumunu ve gelişimini metodolojik ve teorik bağlamda oryantalizm, milliyetçilik, İslam, demokratikleşme gibi bazı belli başlı temalar üzerinden karşılaştırmalı olarak tartışacaktır. Ortadoğu ve Kürt Çalışmaları bu temalara indirgenemeyecek kadar geniş bir literatüre sahip olsalar da akademik olarak çokça tartışılan konuların başında gelmeleri ve yazarın daha yakın aşinalığı sebebiyle seçilmiştir. Fakat bu çalışmada sunulan genel perspektif ve ortaya konulan sorular başka temalar (kadın çalışmaları, toplumsal tarih, göç ve diaspora çalışmaları gibi) üzerinden yapılabilecek ileriki çalışmalara ve tartışmalara elbette ışık tutabilir.

Kavramsal Bir Tartışma: Kürdoloji mi Kürt Çalışmaları mı?

Bir akademik çalışma alanın kavramsallaştırılma biçimi o alana olan epistemolojik yaklaşım hakkında fikir sunabilmektedir. Örneğin, Batı dışındaki kültürlerin, medeniyetlerin ve dillerin uzunca bir süre topyekün *Oriental Studies* adı altında çalışılması Batı'nın Doğu'yu homojenleştirme ve pasif nesneleştirme yaklaşımından bağımsız olarak ele alınamaz. Türkoloji veya Türkiye Çalışmaları kavramsallaştırmaları da kendi içinde politik-epistemolojik bir yaklaşım

konusunda fikir sunar. Rohat Alakom (1991: 9-10) Kürt Çalışmaları teriminin ilk olarak 1840 yılında ortaya çıktığından bahseder. 20. yüzyılda ise Kürdoloji kavramı daha yaygın kullanılmaya başlanmıştır. Bugün ise özellikle Batı'daki akademik kurumlar ve oluşumlarda Kürt Çalışmaları kavramı daha yaygın olarak kullanılır. Peki Kürdoloji ve Kürt Çalışmaları kavramsallaştımaları nasıl ve ne tür bir bilimsel yaklaşıma denk düşüyor?

Kürdoloji ve Kürt Çalışmaları üzerine tarihsel, politik ve metodolojik konuları derinlemesine inceleyen Scalbert-Yücel ve Le Ray'in (2009) değerli çalışması bazı kavramsal tartışmalara ışık tutuyor.[5] Örneğin, Rus İmparatorluğu'na bağlı diplomat olarak Birinci Dünya Savaşı zamanında İran Urmiye'de görev yapmış; ilk Kürdologlar arasında gösterilen Basile Nikitine'in (1885-1960) 1956'da yayımlanan *Les Kurdes; Etude sociologique et historique* (Kürtler: Sosyolojik-Tarihsel İnceleme) kitabı ile bağlantılı olarak Scalbert-Yücel ve Le Ray (2009: 220) Kürdolojinin amacını ve kapsamını şöyle betimliyorlar: ¨Kürdoloji'nin… amacı tamamen ayrı bir kavim olan Kürtlerin yaşamının, kültürünün ve tarihinin tüm yönlerini oldukça farklı disiplinler (etnoloji, arkeoloji, tarih, dilbilim vb.) içinde ele almakdır¨.

Buna ek olarak yine Scalbert-Yücel ve Le Ray (2009: 234), Şam doğumlu İsmet Şerif Vanlı'nın 1970'teki Irak Kürdistanı üzerine yazdığı doktora tezine atıfta bulunarak Vanlı'nın (1970: 21) Kürdoloji tanımını şöyle sunuyorlar: ¨Kürdoloji'yi Kürtler, tarihleri, dilleri, ülkeleri, sosyal ve ekonomik yapıları, ulusal hareketleri üzerine yapılan ve açık bir şekilde bilimsel garanti sunan tüm çalışmalar şeklinde tanımlayabiliriz¨.

Martin Van Bruinessen (2012: 12-13) de Kürdoloji'yi Kürt tarihini, kültürünü ve toplumunu inceleme olarak tanımlarken, Kürdolog olmak isteyen birinin farklı akademik disiplinlerden birinde master yapmasını (tarih, coğrafya, antropoloji vb.) ve öğrendiği yöntemleri Kürtleri araştırmada kullanması gerektiğini vurguluyor.

Bu tanımlar ışığında Kürdoloji ve Kürt Çalışmaları kavramlarını eş anlamlı olarak ele almak sorunlu olabilir çünkü Kürdoloji daha ziyade etnisite-merkezli bir çalışma alanına yakın iken Kürt Çalışmaları görece etnisite-üstü bir disipline işaret ediyor.[6] Bu makalede de ağrılıklı olarak Kürt Çalışmaları kavramı kullanılmaktadır. Kürdoloji, Kürt Çalışmaları'nın içinde, kapsamı daha dar olan bir alt-dal olarak da görülebilir. Elbette Kürt Çalışmaları kavramının kullanılması ve etnisite-üstü olarak vurgulanması Kürtlerin bu alanın merkezinde olmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat etnisite-üstü bir alan olarak Kürt Çalışmaları Ezidiler, Ehl-i Hak, Süryaniler, Zazalar, Türkmenler veya Araplar

gibi Kürdistan'daki farklı dili, inancı ve kimliği olan toplumları da araştırma kapsamı içine alır. Bunun dışında Kürdoloji'den farklı olarak Kürt Çalışmaları, Kürtleri araştırmak ve anlamakla birlikte Kürtlerin kültürel, siyasi, ekonomik ve diplomatik ilişkilerininin incelenmesi ile siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, iktisat gibi disiplinlerin teorik gelişimlerine de katkıda bulunabilir. Bir başka deyişle Kürt Çalışmaları dar anlamda etnisite-eksenli bir alan olarak ele alınmamalı ve daha kuramsal, karşılaştırmalı ve interdisipliner bilgi üretiminin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Kürt Çalışmaları hem Ortadoğu Çalışmaları içerisinde hem de daha evrensel minvalde sosyal bilimlerde metodolojik, teorik ve kavramsal tartışmaların içerisinde yer alarak daha geniş araştırma sorularına cevaplar sunabilir.

Örneğin, Arap Çalışmaları'nda da sıkça tartışılan Ortadoğu'yu salt Arap kimliğine indirgemek ve Arap kimliğini homojenleştirmek veya totalleştirmek kolaycılığının bu coğrafyadaki çeşitli etnik, dinsel ve dilsel grupların (Berberiler, Dürziler, Yahudi Araplar, Arap ve Arap olmayan Hristiyanlar, Ermeniler, Türkmenler gibi) uzunca zaman göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Arap kimliğini tekleştirmenin veya homojenleştirmenin metodolojik olarak sorunlu olması bir yana, Arap coğrafyası içindeki Araplara ve Arap devletlerine ait sosyolojik ve politik farklılıkları, kültürel çeşitliliği ve tarihsel kırılmaları anlamaktan uzaklaştırmaya da yol açar. Bu bağlamda Kürt Çalışmaları da etnisite-üstü bir alan olarak ele alınmalı ve Kürtler ve Kürt coğrafyasında yaşayan diğer toplumları ve Kürtlerin kendi içindeki sosyolojik, siyasi ve kültürel farklılıkları anlamaya ve araştırmaya çalışan akademik bir disiplin olarak kabul edilmelidir. Elbette bu tanım, aşağıda da tartışılacağı gibi, 20. yüzyıl boyunca oryantalist ve kolonyal perspektiften çoğunlukla nesneleştirilen Kürtlerin etnik, kültürel ve ulusal bir grup olarak özneleşme ve özerkleşme mücadelesinden bağımsız şekilde okunmamalıdır.

Kürdoloji alanında yapılan çalışmaların epistemolojik olarak özcü (*essentialist*) ve sığ milliyetçi tarih yazımına kayma riski bulunduğundan Martin Van Bruinessen'in (2012: 12, 28) de vurguladığı gibi metodolojik altyapı eğitimi almak önemlidir. Salt bir nesnellik sosyal bilimlerde her zaman tartışmaya açık olsa da reflektivist (*reflexive*) çalışmaların da sistematik bir metodolojisi mevcuttur ve bu, Kürt Çalışmaları için de geçerlidir. Kürdoloji alanı ise Kürtleri ontolojik olarak homojenleştirmeye Kürt Çalışmaları'na göre daha fazla meyledebilir ve bu metodolojik olarak sorunludur. Günümüz Ortadoğu coğrafyasında Kürtler zihinsel olarak ve 'ötekilere' karşı daha fazla homojenleşme (Kürtler ve Kürt olmayanlar olarak; 'biz' ve 'öteki') eğilimi gösterse de kendi içinde heterojenleşen (kültürel, ideolojik, siyasal, örgütsel, dini ve dilsel olarak)[7] bir *hayali cemaat* (Anderson, 1991) olarak karşımıza çıkıyor. Bir yandan sınırlar-

ötesi bir Kürt ulus-inşaası hızla devam ederken, bu uluslaşmanın kendi kültürel, ideolojik ve örgütsel iç fay hatları da daha fazla belirginleşebiliyor. Bu sebeple Kürt Çalışmaları hem homojenleşme hem de heterojenleşme trendlerini anlayabilecek ve açıklayabilecek metodoloji, veri üretimi, kuramsal çerçeve, karşılaştırmalı perspektif ve alan çalışmalarına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Kürt Çalışmaları'nı Kürdistan'a sıkıştırmak ve Kürtleri ontolojik olarak tek-tipleştiren kalıplara sokmak alanın bölgesel ve evrensel tartışmalardan kopuk bir şekilde ilerlemesine sebebiyet verecektir. Ortadoğu Çalışmaları'na da bakıldığında Ortadoğu'nun küresel tarih, uluslararası siyaset, bölgeler-arası bağlamdaki konumu üzerinden daha fazla çalışılması ve anlaşılması gerekliliği ve bir Bölge Çalışmaları coğrafyası olarak Ortadoğu'nun yapısökümü ve inşasının süreklilik gösterdiği vurgulanıyor (Kurzman, 2007: 25, 26). Bu bağlamda Kürt Çalışmaları'nı da evrensellikten kopuk bir yerelliğe indirgemek metodolojik sorunlar doğuracaktır. Aşağıda da bahsedileceği üzere Kürt Çalışmaları'nın coğrafi ve sosyolojik sahası Kürt Ortadoğu'suna indirgenemeyecek şekilde geniştir.

Sınırların ve Azınlık Paradigmasının Ötesinde Kürt Çalışmaları

'Ortadoğu' kavramının coğrafi bir konum olarak tarihsel evrimi, sosyal inşası ve nesnel bir gerçekliğe dönüşme süreci, Osmanlı ve Ortadoğu tarihçisi Roderic H. Davison'un 1960 yılında yayımladığı *'Ortadoğu Neresi?'* başlıklı makalesinde vurguladığı gibi Avrupa-merkezci ve sömürgeci politika düşüncesinin üzerine kurulmuştur. Özellikle İngilizlerin kendi stratejik ve lojistik hatlarını Londra ve Mumbai arasında belirlemelerinden dolayı bu Batı-Doğu ekseninin orta noktası arayışı mevcuttu (Çalışkan, 2008: 5). Fakat 19. yüzyılda Avrupa (bir başka deyişle Batı) için Doğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları ile başlıyordu ve bu anlamda Balkanlar da Doğu'nun bir parçasıydı. Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı'nın ekonomik ve siyasi geleceği üzerine giriştikleri rekabet ve tartışmaların 'Doğu Sorunu' olarak kavramsallaştırılması da bu sebeptendi (Davison, 1960: 666; Özalp, 2011: 8).

19. yüzyılda Çin, Japonya ve Malezya gibi Asya ülkeleri Uzakdoğu, İran ve Hindistan arası Ortadoğu ve Osmanlı coğrafyası Yakındoğu (Balkanlar ve Doğu Akdeniz dâhil olmak üzere) olarak telaffuz ediliyordu. Fakat Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı ile başlayan dağılma sürecinden sonra Yakındoğu kavramı önemini yitirdi. Balkanlar ve Arap yarımadası artık Osmanlı parçası değildi (Danforth, 2016). İngilizlerin Filistin, Transjordan (Ürdün) ve Irak'ı kontrol etmeye başlamalarıyla birlikte Ortadoğu terimi Arap Yarımadası için kullanılmaya başlandı. Ortadoğu kavramı tarihsel bağlam ve politik şartlar ışığında şekil alıyor ve dönüşüyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel liderliğe başlaması ile Ortadoğu, Arap Doğusu (Mashreq), Kuzey Afrika (Maghrep) ve Körfez bölgesi (Khaleej) olarak değerlendirilmeye başlandı (Hudson, 1976). Bu noktada Ortadoğu'nun sadece coğrafi değil ama aynı zamanda Batılı devletlerin gözünden kültürel referanslarla (ağırlıkla Arapça konuşulan, İslam dininin baskın olduğu gibi) da sınırları çizilen bir bölge olduğu unutulmamalıdır. Örneğin, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD başkanı George Bush Büyük Ortadoğu'yu Arap Ligi devletleri dâhil olmak üzere, İsrail, İran, Türkiye, Afganistan ve Pakistan olarak tanımlamıştı (Özalp, 2011: 13). Küresel siyasetin konjönktürüne göre Ortadoğu'nun tanımlanması da değişime uğruyordu.

Bu coğrafi ve kültürel sınırların tarihsel değişim ve dönüşümü içerisinde Türkiye Çalışmaları da hem Avrupa hem de Ortadoğu Çalışmaları'nın arasında bir yerde ve her iki kategoriye de uyarlanabilen çalışmaları içerisinde barındırır. Elbette bu Türkiye'nin (ve benzer şekilde Rusya'nın) Doğu-Batı ikilemindeki kimlik krizinden de bağımsız değildi. Bu noktada Kürtlerin Osmanlı sonrası dönemde Ortadoğu coğrafyası içerisindeki devletsizlik ve uzunca süren statüsüzlük durumları nedeniyle (1946'da kısa süren Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti deneyimi hariç)[8] Kürt Çalışmaları ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru akademik çevrelerde daha fazla ilgi çeker hale gelmiştir. Günümüz Kürt siyasal, kültürel ve toplumsal değişim ve dönüşümlerine ilgi artarken Osmanlı Çalışmaları içerisinde 1990'lardan sonra daha da fazla çalışılmaya başlanan Osmanlı çevresi (*periphery*) ve de Kürdistan tarihçiliğine olan ilginin artması birlikte gelişmiştir (Klein, 2011; Jongerden ve Verheij, 2012; Aksan, 2014; Özok-Gündoğan, 2014).

Elbette Osmanlı sonrası dönemde yeni oluşan ulus-devlet sistemi içerisinde bağımsız olarak yer alamayan Kürtler, bağlı oldukları ulus-devletlerin asimilasyon politikaları nedeniyle pek de görünür olamamışlardır. 1920'deki Sevr Antlaşması'nda Kürtlere özerklik ve bağımsızlık kanallarının açıldığı uluslararası konjonktürde başarısızlıkla sonuçlanmıştı (Al, 2019b: 125). 1990'lara doğru hem uluslararası siyasi konjonktür (İran-Irak Savaşı, Körfez Savaşı, PKK-Türkiye çatışmaları gibi) ve asimilasyon politikalarının kısmen etkisizleşmesi ile Ortadoğu'daki Kürt toplumuna ve farklı siyasi Kürt gruplarına akademik ilgi daha da artmıştır. Yine de artan çalışmalara rağmen Kürtler Irak, Suriye, İran ve Türkiye ayrımıyla araştırıldı ve karşılaştırmalı çalışmalar ile Ortadoğu Kürtleri üzerine kolektif veri üretimi eksik kalmıştır. Bunun yanı sıra Kürt dilinin standartlaşamaması (Kurmanci, Sorani, Gorani, Zazaki, Lori gibi farklılıklar) daha kapsamlı çalışmalara da engel teşkil etmiştir.[9] Farklı ülkelerdeki Kürt nüfuslara indirgenerek yapılan çalışmalar (buna belki azınlık paradigması da denilebilir) sınırlar ötesi farklı Kürt grupların ve oluşumların kendi arasındaki

etkileşimleri, Ortadoğu'da Kürt ulus-inşası, Kürt siyasal düşüncesi gibi konularda parçalı ve eksik çıkarımlara sebebiyet verebildi. Bu açıdan, 21. yüzyılda Kürtleri ve Kürdistan coğrafyasında yaşayan farklı etnik-dini grupları araştırmada ve anlamada azınlık paradigmasının ötesinde daha fazla sınırlar-ötesi, bölgesel ve kolektif yaklaşımlara ihtiyaç duyulacaktır.

Ortadoğu'da Kürt Çalışmaları'nın coğrafi sınırları Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu (*Bakur*), Irak'ın kuzeyi (*Başur*), İran'ın kuzeybatısı (*Rojhelat*) ve Suriye'nin kuzeydoğusu (*Rojava*) olarak belirlenmiş olsa da Ermenistan'ın güneybatısı (özellikle Ezidiler) ve Kafkasya'daki Kürtler de çalışma kapsamındadır.[10] Elbette Kürtlerin özellikle Batı Avrupa'da ve nüfus olarak daha az da olsa Kuzey Amerika'daki diaspora varlığı Kürt Çalışmaları ile Göç ve Diaspora Çalışmaları'nın iç içe geçtiği akademik çalışmalara da sebebiyet vermiştir (Ostergaard-Nielsen 2003, Eccarius-Kelly 2002, Başer 2013). İsrail'de ikamet eden Kürtler ve bugün Japonya'daki Kürt göçmenler (Tokyo'nun Warabistan'ı olarak bilinen bölgede) de dikkat çekmeye başlamıştır.[11] İran'ın kuzeybatısında yoğun Kürt nüfusunun bulunduğu bölgenin yanı sıra kuzeydoğu İran'ın Horasan bölgesinde de yoğun bir Kürt nüfusu mevcuttur ve Dersim Kürtleri ile tarihsel ve kültürel bağları bulunmaktadır (Bruinessen, 2012: 46; Temo, 2019).

Kürt Çalışmaları'nın kendi tarihsel coğrafyasında (Kürdistan'da) politik sebeplerden dolayı yeterince gelişememesi sebebiyle özellikle Avrupa'daki Kürt diaspora kurumları (Paris Kürt Enstitüsü, Stockholm Kürt Enstitüsü, Washington Kürt Enstitüsü gibi) Kürt Çalışmaları'nı desteklemiş, Batı akademisine tanıtmış ve Kürt Çalışmaları'nın gelişmesine yardımcı olmuştur (Scalbert-Yücel ve Le Ray, 2009: 29; Bruinessen, 2012). Yine de üniversite çatısı altında Kürt Çalışmaları'nı merkezine alan kurumlar Arap, Osmanlı, Türk Çalışmaları'nın yanında çok azdır (Klein, 2010: 231). İstisna olarak İngiltere'de Exeter Üniversitesi'nde 2006 yılında kurulan bir Kürt Çalışmaları Merkezi bulunmaktadır.[12] Yakın zamanda da Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Central Florida Üniversitesi'nde Celal Talabani Kürt Çalışmaları Programı kurulmuştur.

Irak Kürdistanı'nın 1991'den sonra *de facto*, 2005'ten sonra da *de jure* olarak federal bir bölge statüsü kazanması, bu bölgedeki üniversitelerin ve Kürt Çalışmaları'nın kısmen de olsa gelişiminin önünü açmıştır ve World Congress of Kurdish Studies gibi konferanslar düzenlenmiştir (Klein, 2010: 233). Ayrıca, 2018 yılında Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Süleymaniye, Duhok, Erbil gibi şehirlerdeki üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatı ve Kürt Çalışmaları konusunda eğitim almak isteyen yabancı lisans öğrencileri için bir burs programı başlatmıştır.[13] İran'ın Kürdistan eyaletinin başkenti Sine (Sanandaj)'de bulunan Kürdistan Üniversitesi ve bünyesinde bulunan Kürt Çalışmaları Araştırma

Enstitüsü de Kürt dili ve kültürü üzerine bazı akademik faaliyetler yürütmektedir ama İran'ın tarihsel-siyasal koşullarının da Kürtler konusunda özgürce araştırma yapmak için güvenli olduğu söylenemez.

20. yüzyılın çoğunda Kürtlere karşı inkâr ve asimilasyon politikalarının yürütüldüğü Türkiye'de de 2000'lerden sonra çok kısıtlı sayıdaki yükseköğretim kurumu Kürt Dili ve Edebiyatı üzerine eğitim vermeye başlamış ama bu programlar Kürt Çalışmaları'nın daha kapsamlı çalışma alanlarından epey uzak durmuşlardır. 2015 yılı sonrasında PKK ve AKP hükümeti arasındaki çözüm sürecinin bitmesi ve 2016 darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL sürecinde Barış Akademisyenleri örneğinde de görüldüğü gibi birçok akademisyen işlerini kaybetmiş, gözaltı ve tutuklamalar ile akademik özgürlükler yok edilmiştir. Bu noktada kriminalize edilen en belirgin alan da Kürt Çalışmaları olmuştur. Bu sebeple Türkiye'deki siyasal baskılar ve Kürtlerin sürekli bir 'güvenlik' sorunu olarak algılanış biçimi Kürt Çalışmaları'nın gelişme potansiyelini ciddi anlamda engellemeye devam etmektedir. Janet Klein'ın (2010:236) da belirttiği gibi Kürtler üzerine çalışmalar ne kadar nesnel ve bilimsel mesafeye önem gösterilerek yapılsa da 'Kürtçülük' propagandası ile cezai yaptırımlar ile karşı karşıya kalmak muhtemeldir.

Sonuç olarak, bir araştırma alanı olarak Kürt Çalışmaları'nın Kürdistan'da yapılması ve alanın gelişimi siyasi koşullara göre duraksamış ve Ortadoğu'da bir 'güvenlik' meselesi olarak algılanan 'Kürt Sorunu'nun gölgesinde kalmıştır. Bir başka deyişle, metodolojik anlamda Kürt Çalışmaları siyasi ve etnik çatışma, milliyetçi söylemler, politik ajandalar, ideolojik rekabetlerden bağımsız ve özerk olamama sorunsalını içinde barındırmış ve araştırmacıların hem akademik özgürlüklerini hem de fiziki güvenliklerini ciddi şekilde zayıflatmıştır. Bu 'güvenlikleştirme' bağlamında, aşağıda da değineleceği üzere, Kürt Çalışmaları Ortadoğu Çalışmaları'ndaki metodolojik ve teorik tartışmaların genel olarak gerisinde kalmıştır.

Kürt Çalışmaları'nda Metodoloji, Teori ve Veri

Ortadoğu, Güneydoğu Asya, Latin Amerika, Doğu Avrupa, Afrika gibi belli bir coğrafi ve kültürel habitat üzerine uzmanlaşmayı öngören Bölge Çalışmaları'na getirilen eleştirilerden bir tanesi teorik altyapıdan yoksun ve tanımlayıcı (*descriptive*) eğilimli olmasıdır. Özellikle, Kuzey Amerika sosyal bilim ve yöntem tartışmalarında Bölge Çalışmaları'nın yerelin politik, kültürel, entellektüel, kurumsal ve sosyo-ekonomik keşfinin ön plana çıkarılmasıyla evrenselliğin göz ardı edildiği vurgulanır (Bates, 1997; Szanton, 2004; Basedau ve Köllner 2007). Böylece sosyal ve beşeri bilimlerin geniş teorik tartışmalarına katkı yapamadığı yönünde eleştirilir. Sosyal bilimlerdeki olguları ve olayları açıklamak için

kullanılan rasyonel seçim teorisi (*rational choice theory*) ve kültürel-kimliksel çerçeve gibi meta-teorik paradigmalar; pozitivist (*genellemeci*) ve yorumsamacı (yerel-bağlamsal) eğilimli epistemolojik yaklaşımlar; niteliksel ve niceliksel veri analizi gibi tartışmalara Bölge Çalışmaları'nın yeteri kadar katkı yapamadığı eleştirileri vurgulanır (Tessler vd., 1999).

Fakat günümüzde Ortadoğu Çalışmaları Topluluğu (MESA), Amerikan Sosyoloji Topluluğu (ASA), Amerikan Siyaset Bilimi Topluluğu (APSA) gibi akademik oluşumlar Bölge Çalışmaları'nın özelde siyaset bilimi, sosyoloji, tarih gibi disiplinler, genelde ise sosyal bilimlerle daha bütünleşmiş ve etkileşimli olmasının önünü açmaktadır. Bu girişimlerle Ortadoğu ve diğer bölge çalışmalarının epistemolojik anlamda evrensellik-yerellik ilişkisi güçlenmektedir. Bunun yanı sıra karşılaştırmalı metodların gelişmesi ve karşılaştırmalı çalışmaların çoğalması ile bir bölgenin siyasi, toplumsal ve kültürel yapısı evrensel bir bağlam ve genel teorik tartışmalar içerisinde ele alınabilir (Watts, 1998: 19; Klein, 2010: 229).

Ortadoğu Çalışmaları'nda saha araştırmaları, etnografik ve katılımcı gözlemler, mülakatlar, arşivler gibi niteliksel veri toplama teknikleri bir hayli gelişmiş durumdadır. Bunda dünyanın birçok üniversitesinde Ortadoğu Çalışmarı merkezlerinin bulunmasının payı da önemlidir. Bunun yanı sıra Princeton Üniversitesi, Michigan Üniversitesi gibi dünyanın önde gelen üniversiteleri ve Arap dünyasındaki üniversitelerin ve araştırmacıların işbirliği ile kapsamlı kamuoyu araştırmaları üzerine kurulan Arap Barometresi gibi niceliksel veri tabanları da mevcuttur.[14] Arap Barometresi 2006'dan bu yana nüfusu 400 milyon civarında olan Arap coğrafyasındaki sıradan vatandaşların kültürel, ekonomik ve siyasi nabzını düzenli olarak tutarak araştırmacılara veri tabanı sağlamaktadır. Kürt Çalışmaları'nda ise Kürt dünyasının bütünü hakkında fikir sunabilecek özellikle niceliksel veri tabanı eksikliği ciddi bir boşluktur.

Kürt Çalışmaları'nda da saha araştırmaları, arşivler, mülakatlar gibi veri toplama metodları hızla gelişmekte ve bölgede araştırma yapan bilim insanlarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Fakat niceliksel anlamda veri toplama ve veri tabanı oluşturma girişimlerinin Ortadoğu Çalışmaları ile karşılaştırıldığında geri kaldığı söylenebilir. Kürt Çalışmaları'nın bölge devletleri tarafından çoğunlukla güvenlikleştirilmesi, Kürtleri etraflıca çalışmak isteyen akademisyenler üzerindeki siyasi ve psikolojik baskılar, Kürt Çalışmaları'nı destekleyecek ve çalışmalara kaynak yaratacak devlet kurumlarının olmaması (belki bugün Irak Kürdistanı hariç) ile yöntem, veri toplama, veri analizi, karşılaştırmalı analiz, teorik çıkarımlar bağlamında Kürt Çalışmaları'nın biraz geriden geldiği aşikârdır. Bu gibi metodolojik konuların Kürt Çalışmaları'nda daha fazla tartışılması ve göz önünde bulundurulması gereklidir (Başer vd., 2018).

İyi saha araştırması yapan, yerel dile ve kültüre hakim, bölge ve Kürtlerin tarihine aşina araştırmacılar karşılaştırmalı ve teorik perspektiften yoksun olabilirken, alanında teorik altyapısı güçlü olan araştırmacılar ise saha tecrübesi ve tarihsel arka planda daha az donanımlı olabiliyorlar (Orhan, 2020: 3). Hem teorik ve karşılaştırmalı perspektif sunabilen hem de sahada tecrübeli ve tarihsel arka planı güçlü olan araştırmalar Kürt Çalışmaları'nın güçlenmesine, kurumsallaşmasına, evrensel ve interdisipliner bir boyuta çıkarılmasına ciddi katkı sağlayabilir. Bunun sağlanabilmesi için de bu makalenin ana argümanını oluşturan Kürtlerin ve Kürt Çalışmaları'nın 'güvenlikleştirme' sorunsalından çıkması önem arz ediyor. 'Güvenlikleştirme' şartlarında özellikle sahada iyi araştırma yapmak isteyen akademisyenler politik, fiziksel ve psikolojik güvensizlik içerisinde kalıyorlar. Bu durum kısmen Ortadoğu Çalışmaları içinde geçerli sayılabilir. Özellikle Arap Baharı süreci ve sonrasında araştırmacıların sahada gözlem yapma şartları çok daha tehlikeli bir duruma dönüştü. Örneğin, İngiltere'de doktora çalışmalarını sürdüren ve Mısır'a saha araştırması için 2016'da giden İtalyan akademisyen Giuilio Regeni'nin Mısır güvenlik güçlerinin de parçası olduğu işkence sonucu öldürülmesi akademik camiada büyük yankı uyandırmış ve araştırma yapmanın güvenlik boyutu çokça tartışılmıştı. Bu gibi durumlarda Batı'daki üniversiteler akademisyenlerinin tehlikeli sayılabilecek bölgelerde araştırma yapmalarına müsaade etmeme seçeneğini kullanabiliyorlar.

Kürt Çalışmaları ekseninde araştırma yapmak da hem Kürtlerin bir grup olarak Ortadoğu'da tarihsel anlamda 'güvenlik sorunu' olarak görülmesi hem de politik-sosyolojik bağlamda ortaya çıkabilen tehlikeler nedeniyle zor olagelmiştir. Peki Kürtlerin devlet erklerinin gözünde 'sorun' olarak algılanmasının tarihsel-düşünsel temelleri nedir? Bu soruya cevap verebilmek için Ortadoğu Çalışmaları'nda da önemli bir kırılma paradigması olarak görülen oryantalizm tartışmasını açmak önemlidir.

Oryantalizm, Sömürgecilik ve Kürt Çalışmaları

Edward Said'in 1978 yılında yayımlanan *Oryantalizm (Şarkiyatçılık)* kitabı Ortadoğu Çalışmaları açısından bir dönüm noktası sayılır. Bu zamana kadar 'Oryantalist' terimi çoğunlukla Orient'i (Doğu'yu) çalışan, gözlemleyen, analiz eden özellikle Batılı araştırmacılar için kullanılırken, Said'in yarattığı kırılma ile birlikte kavram, pejoratif bir anlam yüklemesine tabi olmaya başladı ve bugün Batı'nın liberal üniversitelerinde oryantalizm ırkçılık, zenofobi gibi kavramlarla eş değer konuma geldi (Shatz, 2019).

Said'in *Oryantalizm*'i genelde 'Doğu'nun (Batı dışındaki her yer) ve özelde Arap-İslam dünyasının Batı'daki temsil edilme biçimlerine getirdiği bir eleştiriydi.

Batı'nın kültürel, siyasi, sanatsal ve edebi söyleminde Arap ve İslam dünyası homojenleştirilen, durağanlaştırılan, rasyonaliteden uzak, bilimsellikten yoksun, geleneksel (modern olmayan), ataerkil, aşiretçi biçimlerde tasvir ediliyor ve bu, tarihsel bir süreklilik arz ediyordu. Said'e göre Batı'nın Doğu'yu tanımlama biçimi basit bir yanılsama değildi. Aksine bu tanımlama biçimi Michel Foucault'nun ortaya koyduğu gibi bir iktidar-bilgi ilişkisine dayanıyordu (Foucault 2016, 2019). Bir başka deyişle Batı, kültürel ve siyasi iktidarını Doğu'yu tasvir biçimi üzerinden meşrulaştırıyor ve neo-kolonyal politikalar için rıza üretiyordu. Bu anlamda Batı'nın sömürgecilik politikası 20. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalksa ve birçok Arap toplumu bağımsızlığını ilan etmiş olsa da sömürgeci politikanın mental boyutu halen varlığını sürdürmekteydi. Batı'nın Doğu'yu 'medenileştirme misyonu' (*civilizing mission*) devam etmekteydi. Bu açıdan Said için oryantalizm, iktidarını ve meşruluğunu sürekli hale getirme amacı güden Batı'nın bilimsellik ve rasyonalite iddiası ile ürettiği bilginin sömürgeci düşünce sisteminden bağımsız olmayan bir anlatı idi (Çalışkan, 2008: 7).[15] Bir ropörtajında Said oryantalizme olan ilgisine iki sebep gösteriyor:

> Bunlardan birincisi, ani olarak karşılaştığım bir olaydı. 1973'teki Arap-İsrail savaşı ve bunun öncesinde Batı medyasında Arapların ne kadar yüreksiz olduklarını, savaşmayı bilmediklerini, modern olmadıkları için daima mağlup olacaklarını konu edinen birçok görüntü ve tartışmalar yer aldı. Ancak Ekim 1973'ün başında Mısır ordusu kanalı geçip herkes gibi savaşabildiğini gösterdiğinde herkes şaşırmıştı… İkincisi ise kendi hayatımda çok daha uzun bir hikâyeye sahip olan bir durumdu. Bu ise, bir Arap olarak kendi edindiğim deneyim ile bunun Batı'daki sanattaki yansıması arasında sürekli olarak gördüğüm uyumsuzluktu (Köroğlu, 2016: 168).[16]

Batı'nın Ortadoğu'yu tasvir edişine paralel olarak Kürtlerin, yaşadıkları Türk ve Arap toplumları içinde tasvir ediliş biçimleri de Said'in oryantalizm perspektifinden pek farklı olmadı. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinde ağır bir yere sahip olan laikleşme, merkezileşme, aydınlanma, medenileşme, Batılılaşma ekseninde Kürtlerin veya Türkiye'nin doğusunun ele alınış biçimi oryantalist söylemle benzerlikler gösterdi ve göstermeye de devam ediyor (Al, 2019b: 118; Zeydanlıoğlu, 2008; Yeğen, 1999: 226). Aslında merkez-çevre ilişkisinde oryantalist bakış açısı Ussama Makdisi'nin ortaya koyduğu üzere Osmanlı'da da var olan bir olguydu (Makdisi, 2002: 769). O açıdan Kürtlere karşı Türk oryantalizmi Osmanlı'dan miras kalan bir emperyal bakış açısıdır demek pek de yanlış olmaz.[17] Türk kimliğini benimseyen yönetici sınıfı ve iktidar sahipleri açısından Kürtleri 'sorun' haline getiren konular, hilafetçi çizgide olmaları (1925 Şeyh Said isyanı etkisi), moderniteye olan yabancılıkları (aşiret toplumu, eşkiyalık kültürü vs.) ve 1960'lı ve 70'li yıllara

gelindiğinde de bölgesel ekonomik geri kalmışlık olarak yorumlanmıştır (Scalbert-Yücel ve Le Ray, 2009: 237; Yeğen, 1999: 226). 1934 İskân Kanunu gibi toplumsal mühendislik araçları ile ulus-inşasının hem iç hem de dış boyutları da Kürtlere karşı devlet politikası ve söylemlerinin parçası olmuştur (Öztan, 2020). Bu söylemler günümüzde de farklı biçimlerde devamlılığını sürdürmekte ve bilinçaltına işlemiş kurumsal Kürdofobi'den de bağımsız değildir. Batı'nın İslamofobisi ile Almanya'nın Türkofobisi'nin Türkiye, Irak ve Suriye'de izdüşümü Kürdofobi olarak tanımlanabilir. Türkiye özelinde Barış Ünlü'nün Amerika'daki Beyaz imtiyazlığı (*White privilege*) paradigmasından faydalanarak ortaya koyduğu 'Türklük Sözleşmesi' tarihsel ve kurumsal anlamda Kürtlere bakış açısını bütüncül bir şekilde ortaya koyuyor (Ünlü, 2018). Son yıllarda Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye sığınması ile Kürtlere karşı kullanılan bazı oryantalist söylemlerin (kenti köyleştirme, 'medeni' kültürü bozma, Türkçe'yi geriletme, ekonomiye zarar verme vb.) mültecilere karşı da ciddi şekilde kullanılmaya başlandığı belirtmek gerekir.

Kürtlere modernleşme ve medenileştirme paradigmasından bakma eğilimine, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türk milliyetçiliği inşasına en önemli entelektüel altyapıyı sağlayan Diyarbakır doğumlu Ziya Gökalp'te de rastlanabilir (Dündar, 2018). Özellikle Kürtlerin aşiret-eksenli toplumsal yapısını ve kırsallığını 'muasırlaşma' ve 'Türkleşme' sürecinde engel olarak gören Gökalp, asimilasyon politikalarının Kürtlere dair doğru teşhisler konularak yürütülmesini savunmuştur. Buradaki mesele Ziya Gökalp ve Cumhuriyet'in kurucu elitlerinin Kürtler ile ilgili koydukları tespitten çok, bu tespitin arkasında yatan düşünce pratiğinin iktidarı paylaşmamaya ve Kürtleri özne olarak görmemeye dayalı olmasıdır. Bir başka deyişle, Kürtlerin hem siyasi erke sahip olmasını hem de kendi seslerinin olmasını engelleme işlevi görmüştür. Cumhuriyet'in inşasında hem Kürtler üzerine ciddi bir araştırma ve inceleme yapan resmi aklın aynı zamanda Kürtleri ve Kürt dilinin varlığını inkâr ve görmeme politikasını M. Malmisanij Gizli Kürdoloji ve Anti-Kürdoloji arasındaki çelişki olarak ortaya koyuyor (Malmisanij, 2011).

Edward Said'in de önceliği, Batılıların Ortadoğu konusunda 'sorun' olarak niteledikleri belli başlı konuları (eğitim, kadın-erkek ilişkileri, şiddet, inanç ve rasyonalite vb.) yanlışlamak değildir. Oryantalist düşünce biçimini sunarak asıl ortaya konmak istenen Batı'nın Doğu üzerinde iktidar oluşturma niyeti ile Arapları Arapların elinden kurtarma ve Batılı kimliğin üstünlüğünü ve ileriliğini ispatlama çabasıdır. Bu bağlamda tarihsel olarak Kürtlerin de devleti yönetenlerin zihninde tasvir ediliş biçimi (az gelişmişlik, başkaldırmacılık, eğitimsizlik, aşiretçilik, ataerkillik, tarikatçılık vb.) bir sosyolojik tespit çabasından çok iktidar kurma, hüküm sürme, ehlileştirme hedefinin arka planını oluşturma

olarak okunabilir. Bir başka deyişle, Türkiye'de de Kürtleri Türkleştirme, aynı zamanda 'modernleştirme' ve 'medenileştirme misyonu' olarak görüldü.

Bu bağlamda Kürdistan'ın bir sömürgeden farksız olduğu tezi ve bir 'ulusal sorun' olarak ele alınması gerektiği 1960'lı ve 70'li yılların yükselen dekolonizasyon hareketleri atmosferinde daha çok dillendirilmeye başlanmıştı (Scalbert-Yücel ve Le Ray, 2009; Vanlı, 1970; Beşikçi, 1990). Kürt etnik kimliğinin Arap ve Türk ulusal kimlikleri içerisinde eritilme siyaseti (özellikle Baas ve Kemalist ideolojiler çerçevesinde) 20. yüzyılın sonlarına doğru yerini Müslüman kimlik üzerinden (özellikle Türkiye'de) Kürt kimliğini geri plana atma, eritme siyasetine dönüştü. İslamcılığın 'ümmet' vizyonu üzerinden etnik kimliğin asimilasyonu siyaseti de sömürgeci politika olarak okundu (Bilici, 2017; Kurt, 2019: 351).

20. yüzyılda tıpkı Batı'nın Ortadoğu'yu tasvir ediş ve tanımlama biçimi olarak oryantalizmin iktidar-sömürgeci aklı gibi, Kürtlerin de bağlı bulunduğu devletlerin yönetici sınıfları tarafından benzer yaklaşımlara maruz bırakıldığı tezinin Kürt Çalışmaları'nın tarihsel gelişiminde önemli paradigmalarından biri olduğu söylenebilir.Özellikle İsmail Beşikçi'nin 'Gizli Kürdoloji'yi su yüzüne çıkaran çalışmaları, resmi devlet söylemini zayıflatan ve çürüten bilimsel tespitleri, bilimsel etik çerçevesinde hakikati dillendirmesi Kürt Çalışmaları'nın dönüm noktalarından biri olarak sayılabilir (Ünlü ve Değer, 2011). Her ne kadar İsmail Beşikçi yaptığı çalışmalardan dolayı yargılanıp tutuklansa da Türk bir bilim insanı olması, ortaya koyduğu çalışmaların 'Kürtçülük propagandası' adı altında ontolojik ve epistemolojik olarak kriminalize edilmesini zayıflatmıştır. Bu süreçte Kürtler özneleşmiştir. Post-kolonyal teorinin de ana gövdesini oluşturan eski sömürge toplumlarının Batı'nın gözünde nesne olmaktan çıkıp kendi sesi ve iradesi olan öznelere dönüşme süreci Ortadoğu'da Kürtlerin ve Kürt Çalışmaları'nın 2000'lerden sonraki durumunu yansıtıyor. Bu bağlamda, Hamit Bozarslan da 'Kürt meselesi'ni bir halkın nesneden özneye geçme mücadelesi olarak tanımlıyor (Bozarslan, 2018: 30).

Kürtlerin özneleşme süreci ve varlıklarını Türk ve Arap milliyetçi söyleme karşı savunmacı şekilde ispatlama endişesi beraberinde aşağıda da değineleceği üzere 'özcü' veya 'ilkçi' olarak adlandırılan dar Kürt milliyetçi söylemi ve tarihyazımına da sebebiyet vermiştir. Bu noktada Hamit Bozarslan'ında da belirttiği gibi 'Kürt tarihinin tabuları' ve Asuri, Keldani ve Ermeniler ile olan tarihsel ilişkide geçmişle yüzleşme meselesi de Kürtlerin ve Kürt Çalışmaları'nın tartışmaya açması gereken konuların başında geliyor (2018:28). Örneğin yakın zamanda Fırat Aydınkaya'nın (2020) kaleme aldığı '8 Soruda Kürtler ve Ermeni Soykırımı' başlıklı yazı birçok tartışmayı da beraberinde getirdi.[18] Kürtlerin 1915 ile ilgili toplumsal hafızası üzerine akademik çalışmalar bu bağlamda önemlidir.[19] Bu

sebeple, yukarıda da değinildiği üzere Kürt Çalışmaları bilimsel mesafeye daha özen gösteren bir araştırma alanı olduğu ölçüde kurumsallaşması daha ileri seviye taşınabilir. Bu bilimsel mesafe konusu aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde Kürt Çalışmaları içerisinde özellikle milliyetçilik konusu etrafında tartışmayı gerektiyor. Bu tartışmayı da yine Ortadoğu Çalışmaları ile iç içe ve karşılaştırmalı olarak ele almak önem teşkil ediyor.

Milliyetçilik, İslam ve Radikalleşme

Bugün milliyetçilik çalışmalarında iki ana paradigma veya yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi olan ilkçi (*primordial*) ya da perenyal yaklaşım, ulusların tarihsel süreklilik içerisinde her zaman var olduğunu ve bu açıdan ulusal kimliğin ve ulusal grupların kan ve akrabalık bağları ekseninde doğal bir kategori olduğunu savunur (Shils, 1957; Geertz, 1973; Gat, 2013; Yalçıner, 2014: 191). Etnisite ve ulus kategorisinin sosyo-biyolojik boyutları olduğunu savunanlar da olmuştur (Van der Berghe, 1981). İlkçi yaklaşım kimliklerin doğallığını ve zamansal olarak sürekliliğini vurgularken, etnik veya ulusal kimliklerin zaman içerisindeki evrimlerini, değişim ve dönüşümlerini göz ardı eder. İlginçtir ki bu paradigma, milliyetçi siyasi elitlerin de inandığı ve benimsediği bir yaklaşımdır. Dünyanın farklı coğrafyalarındaki milli semboller ve ritueller, milli marşlar, müzeler, okullarda okutulan tarih kitapları ulusların 'doğallığını' ve 'sonsuzluğunu' vurgular. Özellikle milliyetçilerin çoğu için kendi ulusları tarihin her aşamasında var olmuştur ve her zaman var olacağı vurgusu önemlidir.

İlkçi (*primordial*) söylemler, Türk, Arap ve Kürt milliyetçi aktörler tarafından sıklıkla dile getirilir. Örneğin, Kürt milliyetçi tarihyazımında İran'ın kuzeybatısında yaşamış ve M.Ö. 7. yüzyılda (612) imparatorluk kurmuş Medlere Kürtlerin ataları olarak referans verilir (Bruinessen, 2012: 119). Bruinessen'in deyimiyle, 'Medler, Kürt milliyetçilerinin tercih ettikleri atalar oldu' (2012: 119). Bunun yanı sıra 12. yüzyılda yaşamış ve Haçlılara karşı Kudüs'ü savunan Tikrit doğumlu Selahaddin Eyyubi de Kürt, Türk ve Arap milli şuurunda tarihsel ve masalsı bir figür olarak yer edinmiş; milliyetçi *ethos*'un bir parçası olmuştur. Selahaddin Eyyubi gibi figürlerin sahiplenilişinde İslam ve milliyetçilik vurgusu iç içe geçmekle birlikte hem Arap hem de Kürt milliyetçiliğinde İslam öncesi etnik ve milli bilincin varlığı da vurgulanmıştır. Kürt milliyetçi söylemi zaman zaman İslam öncesi İrani bir din olan Zerdüştlük ve Kürtlük arasında ilişki kurabilirken (Hirschler, 2001: 138), Irak'ta Baas milliyetçi anlayışı ve Mısır'da Cemal Abdul Nasır'in milliyetçi tasavvuru da İslam öncesi döneme vurgu yapar (Khalidi, 1991; Dawisha, 2016: 160). Türk milliyetçi mitolojisinde de İslam öncesi dönemde Ergenekon destanı önemli bir yer tutar. Yukarıda da belirtildiği gibi, bazı bilim insanlarının da iddia

ettiği gibi milliyetçiler de kendi söylemlerini ve yazımlarını ilkçi (*primordial*) yaklaşımla ele alırlar. Türkiye'de Kürt entelektüel elitlerin Kürt ulusunun tarihi üzerine yaptığı tartışmalar için Konrad Hirschler'in çalışması önemlidir (2001).

Milliyetçilik ve ulusların varlığı konusundaki ikinci paradigma modernist yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ulusal veya etnik kimlikler doğal, değişmez ve sonsuz değillerdir. Aksine, milliyetçilik ve milletler modernitenin bir ürünüdür. Feodalizmin ve hanedanlıkların zayıflaması, sanayileşmenin ve kapitalist üretim ve tüketim biçimlerinin yaygınlaşması, sekülerleşme, kitle iletişim araçlarının gelişmesi gibi modern çağın getirdiği toplumsal dönüşümlerin ortaya çıkardığı bir olgudur. Anderson (1991), Gellner (1983), Hobsbawn (1990) gibi önemli araştırmacıların çalışmaları modernist paradigma içerisinde milliyetçilik ve milletler olgusunu ele alır. Bu yaklaşım inşacı epistemolojiyi benimseyerek ulusların özünde yapay olduklarını, çeşitli mitlere dayandığını, nesnel bir gerçekliğe dayanmadıklarını ve aslında siyasi elitler tarafından belli söylemler etrafında inşa edildiklerini vurgular. Bu bağlamda milli ve etnik kimlikler siyasi söylem ve pratiklere dayalı olarak zaman içerisinde evrilebilir, dönüşebilir ve değişime uğrayabilirler. Modernist paradigmanın yapaylık vurgusu bugün milliyetçilik ve milletlerin bir realite olduğunu inkâr etmemekle birlikte, bu realitenin premodern, eskiye dayanan, doğal, sonsuz ve değişmez olmadığını savunur. Bir başka deyişle, ilkçi yaklaşım etnisite ve ulusal kimliğin süreklilik durumunu ön plana çıkarırken, modernist ve özellikle inşacı yaklaşım kimliklerin değişim ve dönüşümlerini anlamaya çalışır (Yalçıner, 2014: 195, 196).

Teorik anlamda bugün modernist paradigma daha fazla kabul görse de Anthony D. Smith'in (2017) etno-sembolizm yaklaşımı yukarıda bahsedilen iki yaklaşımın eleştirisi üzerine kuruludur. Smith'e göre milliyetçilik modern bir olgu olsa da ulusların etnik kökenleri, sembolleri, rituelleri modernite öncesine dayanır. Bu yaklaşım belki de Kürt milliyetçiliğini anlamak için de uygun bir çerçeve sunabilir. Kürtlerin geleneklerinin, kültürel ritüellerinin, sembollerinin kökenleri modern zamanların çok daha gerisine dayansa da (Şerefhan Bitlisli'nin *Şerefnamesi*-1597, Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'i-1695 gibi) Kürt milliyetçiliği ve politik-etnik bilincin oluşma sürecinin 19. yüzyılda ve özellikle 1847'de Kürt emirliklerinin Osmanlı merkezileşme çabaları sonucunda ortadan kaldırılması ile başladığı tartışılır (Jwaideh 1961[1999]). Özellikle ortaya çıkış sürecinde aşiret liderleri, önde gelen dini liderler (şeyhler) ve eğitimli geleneksel elitler etrafında şekillenen milliyetçi duygular ve hareketler, 20. yüzyılın ikinci yarısında daha kitlesel milliyetçi oluşumlara evrilmiştir. Burada önemli olan soru, Anthony Smith'in de bahsettiği modernite öncesi etnik geleneklerin modern zamanlarda uluslaşma sürecine hangi politik, ekonomik ve sosyal şartlar altında girdiğidir. Bu noktada Anita Burdett (2015) tarafından derlenen ve İngiliz kaynaklarına dayanan 13

ciltlik *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831–1979* seti Kürtlerin ve Kürt milli şuurunun gelişimi açısından önemli bir kaynak olarak duruyor.

Kürt Çalışmaları'nda da Ortadoğu'daki Kürt milliyetçilğinin ve Kürt politik kimliğinin tarihsel kökenleri, ortaya çıkışı, evrim ve değişimi önemli bir yer teşkil eder. Kürtlerin kökenini, tarihini, toplumsal yapısını, siyasi eğilimlerini analiz eden 20. yüzyıldaki Kürt siyasetçiler ve entellektüeller (Celadet Bedirhan, İsmet Şerif Vanlı, Abdurrahman Kasımlo, Kamuran Bedirhan gibi) tarafından yazılan eserler daha ilkçi ve özcü epistemolojiye yakındı ve Amerikalı Kürt akademisyen Mehrdy İzady'nin 1992'deki 'Kürtler' kitabı da bu eksende okunabilir (Bruinessen 2012; Scalbert-Yücel ve Le Roy 2009). Rus ve İngiliz şarkiyatçı diplomat perspektifinden yazılan eserler (Nikitine, Minorsky, Edmonds gibi) daha 'dışarıdan' ve 'nesnel' sayılabilir. Teorik ve metodolojik altyapı ile yazılan eserler — Jwaideh (1961), Beşikçi (1969), Olson (1989), Bruinessen (1992), McDowall (1996), Bozarslan (1997) — Kürtleri ve Kürt milliyetçiliğini anlama konusunda ilkçi ve özcü yaklaşıma mesafeli duran çalışmalardır. 2000'lerden sonra yapılan araştırmalar ise milliyetçilik ve etnisite çalışmalarında yükselen modernist ve inşacı paradigmayı daha fazla benimsemektedir (Vali, 2003; Özoğlu, 2004; Klein, 2007).

Çağdaş sosyal bilimlerde ve Ortadoğu çalışmaları içerisinde etno-politik kimlikleri değişmeyen ve doğal bir kategori olarak ele alan yaklaşımlar daha fazla sorgulanır hale geldi. Etno-politik kimliklerin sınırlarının sürekli yeniden inşa edilebileceği ve kimliksel tanımlamaların dönüşebileceği yaklaşımı günümüzde daha fazla öne çıkmaktadır (Barth, 1969; Brubaker 2004; Wimmer, 2008). Kürt kimliğini, etnik bilincini araştırmalarda da sürekli değişen kimliksel sınırları ve bu sınırların neden ve hangi şartlar altında değiştiğini teorik çerçeve içerisinde anlamak önemlidir. Bu eksene paralel olarak Martin van Bruinessen (2012: 44) şöyle diyor: ¨Kişi yaşamına bir Türk olarak başlıyor, sonra Kürt olduğunu keşfediyor, ardından Kürt'ten Zaza'ya dönüşüyor, son olarak da Zaza'dan Kırmanc'a dönüşüyor. Onun yarın ne olacağını kim bilebilir?¨ .

Bu tespit özelde Kürt kimlğinin sosyolojik ve siyasal olarak gerçekliğine bir itiraz veya bu kimliği tamamıyla yapay gören bir yaklaşım olmasa da genelde bireylerin ve grupların kimlik algılarının değişebileceğine yönelik bir tespittir. Örneğin, Mahir A. Aziz'in (2011) Irak Kürdistan'ında gençlerin Kürt kimlik algısı üzerine yaptığı çalışma Kürdistanlı olmanın durağan ve sabit olmadığını ve başka kimlik kategorileri ile etkileşimini ortaya koyuyor. Özellikle ulus-devletli ve kurumsallaşmış milli kimliklere göre ulus-devletsiz etno-politik kimliklerin sınırları mekansal ve zamansal olarak daha fazla değişkenlik gösterebilir.

1990'lar ve 2000'ler ile birlikte kitle iletişim araçlarının gelişmesi, fiziki sınırların görece anlamsızlaşması ve Ortadoğu'daki politik gelişmeler Kürtleri kolektif anlamda homojenleştirirken aynı zamanda da dil, mezhep, din ekseninde heterojenleştirebiliyor.[20] Örneğin, IŞİD'in 2014'te Irak ve Suriye'deki Kürt yerleşim yerlerine saldırıları Ortadoğu'daki Kürtlerin çoğunda 'ortak düşman', 'biz ve onlar' eksenli bir ortak hafıza yarattı. Ama aynı zamanda sayıca az da olsa Kürtler arasında IŞİD'e sempati duyan ve katılanlar Kürt İslamcılığı tartışmalarını da beraberinde getirdi (Meleagrou-Hitchens ve Alaaldin, 2016; Bakawan, 2017: 17). Kürt Çalışmaları alanındaki araştırmacılar için bir yandan homojenleşen (uluslaşan) ama aynı zamanda da heterojenleşen (farklı ideolojik ve siyasi yapıların rekabeti) Kürtleri ve Kürt dünyasını anlamak ve açıklamak için önem arz ediyor. Bunu yapabilmek için de daha fazla karşılaştırmalı çalışmaya, veri toplamaya ve teorik çerçeve oluşturmaya ihtiyaç ortaya çıkıyor.

Sosyal bilimlerde milliyetçilik, etnik çatışma ve radikalleşme literatürleri birbiri ile yakından bağlantılıdır (Horowitz, 2000; Fearon and Laitin, 2003; Wimmer, 2013). Özellikle Türkiye'de Kürt Çalışmaları bağlamında PKK'nın ortaya çıkışı ile Türk devlet yapısının etnik ayrımcılığı arasında doğrudan bir bağlantı kurulur. Bazı araştırmacılar bu açıklama biçiminin makro düzeyde olduğunu ve mikro etkenleri gözden kaçırdığını iddia eder. Bu bağlamda bazı çalışmalar PKK'nın 1970'lerin sonunda ortaya çıkışı ve 1990'larda kitleselleşmesini sadece Türkiye'nin vatandaşlık pratikleri ve etnik siyaseti ile doğrudan ilişkilendirmez (Marcus, 2007; Güneş, 2012; Tezcür, 2015). Bu çalışmalar bu tarz yapısal ve makro düzeyde bir açıklamanın aksine Kürt toplumunun kendi iç dinamiklerine de bakılması gerektiğini ve özellikle yoksul kırsal/köylü Kürtlerin büyük toprak sahipleri ile olan hiyerarşik ve adaletsiz ilişkilerinin PKK'nın taban kazanmasına yardımcı olduğunu savunur. Örneğin, kuruluşundan sonra PKK'nın Siverek'te Bucak aşiretine karşı yaptığı saldırılar örgütün köylü sınıfı arasında popülerleşmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, PKK ve sıradan bireylerin örgütlenme süreci sadece etnisite ve kimlik ekseninde değil Kürt toplumunun kendi iç dinamikleri bağlamında da ele alınması gerektiği açıklanır (Romano, 2006; Tezcür, 2016). Kürt Çalışmaları'nda radikalleşme ve siyasal şiddet konusu Ortadoğu'daki diğer benzer örgütlenmeler (Hamas, Hizbullah gibi) ile karşılaştırılarak daha açıklayıcı ve kapsamlı çıkarımlar yapılabilir.[21] Tabii bu noktada Ortadoğu'daki farklı Kürt aktör ve örgütlerin (KDP, KYB, PKK, PYD gibi) siyasal İslamcılığın 80'lerden sonra daha da baskınlaştığı bir coğrafyada seküler çizgiden uzaklaşmamaları da ciddi bir araştırma konusudur.

Fakat radikalleşme ve siyasal şiddet konusunda fazla tartışılmasa da bazı Kürtlerin son yıllarda 'selefi cihatçılık'a sempati duymaları ve IŞİD'e katılmaları da önemli bir araştırma sorusu olarak duruyor. IŞİD'in şiddeti ve terörü en yoğun biçimde

kullanma metodu, Irak ve Suriye'de toprak kazanma ve *de facto* devletleşme girişimleri sayıca Araplardan ve diğer yabancı savaşçılardan az da olsa Kürtleri de bu örgüte çekmeyi başarmıştır (Meleagrou-Hitchens and Alaaldin, 2016). Hem Türkiye hem de Irak'ın Kürt illerinden IŞİD'e katılımlar olmuştur.[22] Bu katılımlar Ortadoğu'da IŞİD'in Kürtlerin ortak düşmanı olarak sembolleşmesine rağmen olsa da Kürtler arasında seleficilik kitleselleşmemiştir. Ortadoğu'daki farklı Kürt milli akımlarının genelde seküler olması ve siyasal İslamcı akımlardan çok fazla etkilenmemesi de araştırmaya değer bir konudur. Türkiye'de Kürt Hizbullahı ve sonradan partileşen Hüda-Par, Irak'ta Komal (Kürdistan İslami Cemaati) gibi İslami partiler bulunsa da Kürt-İslam sentezi, seküler-ulusal Kürt bilincinden çok geride kalmıştır. Fakat Arap dünyasına bakıldığında 1970'lerden sonra seküler milliyetçi trend yerini daha fazla İslamcı-ümmetçi ideolojilere bırakmıştır.

İslamcı akımlar ve İslamlaşan Arap milliyetçilikleri (Hamas, Hizbullah, Müslüman Kardeşler vb.) Ortadoğu Çalışmaları'nda özellikle İran İslam Devrimi (1979) ve Soğuk Savaş sonrası ivme kazanan ve sıkça çalışılan bir konu haline gelmişse de Kürt ulusal hareketleri İran, Irak, Türkiye ve Suriye'deki seküler eğilimini korumuştur. 1980'ler sonunda Halepçe bölgesinde Osman Abdul-Aziz öncülüğünde yükselen Kürt İhvan hareketi (Islamic Movement of Kurdistan), yakın zamanlarda Ali Bapir öncülüğünde kurulan Kürdistan İslami Cemaati (Komal), Kürdistan İslam Birliği (Yekgirtu), 1990'larda Türkiye'de illegal olarak ortaya çıkan Kürt Hizbullah hareketi ve 2000'lerden sonra partileşen Hüda-Par oluşumlarına rağmen Ortadoğu'daki baskın ve güçlü olan Kürt hareketleri seküler eğilime yakın, cihatçı ideolojilerden uzak olmuşlardır (Bakawan, 2017: 23).

İlginçtir ki Türkiye'deki Marksist-Leninist ideoloji üzerine kurulan PKK hareketi ve sol ideolojiye yakın legal Kürt siyasi partileri (HEP'ten HDP'ye) de son yıllarda İslam ve Müslüman kimlik ile ilişkisini yumuşatmış ve Şeyh Said gibi tarihsel muhafazakâr sembolleri milliyetçi söylem içerisine katmıştır (Al, 2019a: 131). Yukarıda da belirtildiği üzere yine de Kürdistan'da seleficilik, cihatçılık, İslamcılık ekseni seküler Kürt hareketlerine rakip olamamıştır. Bunun sosyolojik, siyasi ve etno-kültürel sebepleri de önemli bir araştırma sorusudur.

Sonuç olarak Kürt milliyetçiliği ve milliyetçi yapılanmalar Ortadoğu'daki diğer milliyetçi akımlarla karşılaştırılarak hem Kürtler daha iyi anlaşılabilir hem de daha geniş çaplı teorik tartışmalara ışık tutulabilir. Örneğin, eğer Kürt milliyetçiliğinin temel dayanaklarından biri devletsizlik ise, Filistin milliyetçiliği ile açıklayıcı bir karşılaştırmalı vaka analizi yapılabilir. Bazı araştırmacılar da İsrail ve Kürdistan arasındaki benzerliklere vurgu yapıyor (Bengio, 2014). İsrail'in Arap dünyasının ortasında devletleşme mücadelesi ile Kürtlerin Arap, Türk ve

İran devletlerinin ortasında devletleşme ve özerkleşme mücadelesi arasında paralellikler kuruluyor. Bunun yanı sıra 1994'te kurulan Filistin Ulusal Yönetimi ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar; Gazze'nin Hamas ve Batı Şeria'nın El Fetih tarafından yönetiminin oluşturduğu bölünmüşlük ile Süleymaniye'nin KYB ve Erbil'in KDP tarafından kontrol altında tutulması arasındaki paralelliklerin hem Bölge Çalışmaları bağlamında hem de özerklik, örgütsel rekabet, çatışma çözümleri gibi daha teorik tartışmalara ışık tutabileceği açıktır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere nüfüsu 30 milyonu geçen Ortadoğu'daki Kürt toplumunu ve siyasi hareketlerini ontolojik anlamda homojen olarak ele almak metodolojik olarak sorunludur. Bu sebeple Kürtleri ve Kürtlerin farklı siyasi, ekonomik ve kültürel yapılanmalarını kendi içinde ve dışarıdaki başka vakalarla karşılaştıran çalışmalara daha çok ihtiyaç vardır. Elbette bunun yanı sıra, yukarıda da dile getirildiği üzere, Kürtlerde son yıllarda sınırlar ötesi bir uluslaşma (homojenleşme) ve bağlı bulundukları devletlerden ziyade Ortadoğu'da kendi iç ulusal ortak paydalarını oluşturma ve benimseme (IŞİD'e karşı savaş, ortak kültürel değerler ve tarihsel hafıza bilincinin yaygınlaşması, Kürt diline artan ilgi ve bir bütünlük sağlama çabası gibi) eğilimi de ciddi araştırma sorularını içinde barındırıyor.

Makalenin son kısmında da yine Ortadoğu Çalışmaları'nda önemli bir araştırma tarihi ve gündemine sahip olan otoriterlik ve demokrasi konularının Kürt Çalışmaları ekseninde nasıl tartışıldığı değerlendirelecek ve özellikle Irak Kürdistanı ve Rojava deneyimleri etrafında karşılaştırılmalı bir tartışma yapılacaktır.

Otoriterlik, Demokratikleşme ve Demokrasi

Ortadoğu Çalışmaları'nın önemli bir ayağını da otoriterlik ve demokrasi tartışmaları oluşturur. 2010 sonlarında önce Tunus'ta başlayan, sonrasında Mısır, Suriye, Libya, Yemen gibi ülkelere sıçrayan ve Arap Baharı olarak bilinen kitlesel halk hareketleri bu tartışmaları daha da yoğunlaştırmıştır. Ortadoğu ve İslam coğrafyası ekseninde demokratikleşme meselesini daha çok oryantalist ve özcü yaklaşımlarla ele alan paradigma İslam dininin ve Arap kültürünün katılımcı demokrasi ve liberal özgürlükler ile bağdaşmadığını, aksine bu coğrafyadaki siyasal kültürün otoriter rejimlere daha fazla olanak sağladığı tezini savunur. Bu anlamda, örneğin Bernard Lewis ve Samuel Huntington gibi tartışmalara yön verebilen düşünürler İslam dininin Ortadoğu'da Batı tipi demokratik kurumların gelişimine engel olduğunu dile getirdiler (Lewis, 1990; Huntington, 1996).

Fakat Soğuk Savaş dönemi bağlamında sol-eksenli kalkınma modelleri benimseyen Mısır, Suriye, Irak gibi ülkelerde seküler-otoriter tek adam rejimleri 1980'lere doğru konsolide olmuştu (Aytürk, 2015: 38). Örneğin, 1940'larda Hristiyan Michel Aflaq ve Sunni-Müslüman Selahaddin Bitar tarafından Şam'da kurulan Baas Partisi birleşik ve sosyalist bir Arap devleti hedefi ile ortaya çıkmasına rağmen 1970'lerde Suriye'de Hafız Esad ve Irak'ta Saddam Hüseyin ile birlikte Baasçılık tek adam rejimine dönüşmüştü. İlginç bir şekilde Ortadoğu'da hakim olan seküler-otoriter rejimlere karşı Mısır'da Müslüman Kardeşler (İhvan) ve diğer Arap ülkelerindeki türevleri gibi siyasal İslamcı muhalefetin ve sivil toplum yapılanmalarının Ortadoğu'da demokratikleşmenin ana motorunu oluşturabileceği inancı da 1990'lar sonunda ortaya çıkmaya başlamıştı (Aytürk, 2015). Arap Baharı sürecinde seküler-otoriter liderlerin yerini de Mısır'da Mohammed Morsi örneğinde olduğu gibi İhvancı hareketlerin doldurmaya çalışması bu anlamda tesadüf sayılmayabilir. Bu girişimler bugün için Suriye ve Mısır'da başarısızlıkla sonuçlanmış gibi görünüyor olsa da siyasal İslam, otoriterlik ve demokrasi tartışmaları devam edecektir.

Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Umman gibi Körfez ülkelerinde siyasal kurumlar, hak ve özgürlükler farklılık gösterse de monarşi ve emirlik düzeni 20. yüzyıldan bugüne hakimiyetini sürdürmektedir. Dünya petrol kaynaklarının önemli bir bölümünü elinde tutan Körfez ülkeleri kapsamında demokratikleşme tartışmasının merkezinde rantiyer devlet (*rentier state*) teorisi ön plana çıkar. Bu teoriye göre ekonomik gelirin büyük bölümü dışarıya satılan enerji kaynakları ile sağlanır ve devlet tekelinde olan bu kaynaklar rantın büyük bir bölümünü oluşturur. Bu rant toplumun farklı kesimlerine kısmi olarak vergisiz bir şekilde dağıtılarak toplumsal tabandan gelebilecek demokratik taleplerin önüne geçilir. 18. yüzyılda Britanya'ya karşı oluşan Amerikan anti-sömürgeciliğinin ve demokrasisinin temeli sayılan 'temsilsiz vergi olmaz' ilkesi ile ters düşen rantiyer sistem vatandaşı vergilendirmeden veya çok az vergilendirerek yönetim katında halk temsiliyetinin önüne set çeker (Ross, 2001: 332).

Ortadoğu'da Kürt coğrafyası ve yakın tarihine bakıldığında otoriterlik ve demokratikleşme tartışmaları daha çok Kürtlerin bağlı bulundukları ülkeleri demokratikleştirebilme olasılığı üzerine kurulmuştur. Irak'ta Kürt ayaklanmalarının Saddam rejimini zayıflatma ve rejimin devrilmesinde öncü olma ihtimali; Suriye'de Esad reijimin devrilmesi için dün ve bugün Kürtlere biçilen roller; 1970 ve 80'ler İran'ında PDK-İ'li Abdurrahman Kasımlo'nun 'İran'a Demokrasi, Kürdistan'a Otonomi' yaklaşımı; Türkiye'de 1980 askeri darbesinden sonra Kürt hareketinin askeri-bürokratik vesayeti zayıflatma ve AB'ye tam üyelik sürecinde kilit rol oynama sorumlulukları yüklenmiştir (Romano ve Gürses, 2014). Bu bağlamda Ortadoğu'da Kürtlerin kendi kültürel ve siyasi

taleplerini kazanması ile parallel olarak otoriter rejimleri de demokratikleşmeye zorlayacağı yaklaşımı genel kabul görmüştür.

Osmanlı sonrası Kürtlerin yeni sınırlar ile bölünmesi, 1946 Mahabad deneyimi haricinde siyasi erkten çoğunlukla yoksun olmaları ve nihayetinde devletsizlikleri sebebi ile Kürt siyasal kültüründe demokrasi anlayışı ve demokratik kurumlar ile ilişkilerini 20. yüzyıl sonlarına kadar tahli etme imkânı pek oluşmamıştı. Irak Kürtleri 1970'ten sonra Başur'da yer yer otonom olarak hareket etme şansı buldularsa da ancak Körfez Savaşı sonrası 1991'deki *de facto* özerklik ile kendi kendini yönetme kültürünü ve kurumlarını inşa etmeye başladılar. Celal Talabani'nin KYB'si ile Mesud Barzani'nin KDP'si üzerine kurulan Irak Kürt özerk yönetimi ve siyasal sistemi ilk parlemento seçim sınavını 1992'de verdi. Fakat demokratik umutlar 1994'te KDP ve KYB arasında başlayan ve 1998'e kadar devam eden ve *brakuji* (kardeş katli) olarak bilinen iç savaş ile bozuldu ve Kürtlerin yakın tarihteki ilk kendi kendini yönetme imtihanı Soğuk Savaş sonrası üçüncü dalga demokratikleşme iyimserliğinden ayrı düştü. Irak Kürtleri için *de jure* anlamda federal özerk hükümet olma şansı 2003'te Amerika'nın Irak'ı işgali ve Saddam rejimini devirmesiyle başladı. 2005'te kabul edilen yeni anayasa ile Irak Kürtleri resmi federal statülerini elde ettiler. Türkiye sınırına yakın Erbil ve Duhok çevresini kontrol eden KDP ve İran sınırına yakın Süleymaniye çevresini kontrol eden KYB, *Birakuji* tecrübesinin verdiği ders ile asgari demokratik düzenin korunmasına daha çok özen göstermeye başladı ve kısıtlı da olsa seçimler, siyasal partiler, hak ve özgürlükler konusunda gelişmeler yaşandı (Stansfield 2013: 269). Peki bugün Irak Kürdistanı için bir demokrasi denilebilir mi?

KDP ve KYB hakimiyeti ve bir anlamda Erbil-Süleymaniye eksenli ikili şehir-devleti imajı veren düzene rağmen 2009'da KYB'den ayrılan Nashwirvan Mustafa'nın kurduğu Goran (Değişim Hareketi) ile iki partili sistem yerini kısmen de olsa çok partili düzene bıraktı. Fakat Nicole Watts Irak Kürdistanı'nı çoğunlukla KDP ve Barzani ailesinin kontrolünde olan bir parti-devleti olarak tanımlar (2014: 142). Bugün, siyasal düzenin ve kurumların KDP ve KYB eksenli parti kadroları dışındaki halkın karar verme mekanizmalarında bir fonksiyonunun olmadığı, patronaj ilişkilerin hakim olduğu, şeffaflık ve hesap verilebilirliğin kısıtlı olduğu, yargı dahil hiçbir kurumun parti aidiyetinden bağımsız olmadığı bir Irak Kürdistanı'ndan bahsedilebilir.

Bunun yanı sıra yukarıda bahsedilen rantiyer devlet yaklaşımına paralel olarak Irak Kürdistanı'ndaki siyasal sistemin petrol gelirlerini kontrol etme ve bunun üzerine yaşanan KDP ve KYB rekabetinden bağımsız olduğunu söylemek zor olur (Stansfield, 2013: 268, 269). Tüm bu patronaj ilişkilerine rağmen Irak

Kürtlerinin demokratikleşme anlamında 1990'lara göre çok daha olgun ve ileride olduğu söylenebilir. Özellikle Irak Kürdistanı'nda Ezidiler, Türkmenler ve Hristiyanlar gibi azınlık olan gruplara sağlanan siyasi temsiliyet ve kültürel, dilsel ve dini özgürlüklerin Irak ve Ortadoğu'nun birçok devletinden daha ileri seviyede olduğu söylenebilir.

Irak Kürdistanı'nın 1990'lardan bu yana kendi kendini yönetme deneyimine ek olarak Kürtlerin bir başka *de facto* özerklik deneyimi 2012 sonlarına doğru, Arap Baharı sonrası Suriye'de başlayan iç savaş kaosunun ortasında başladı.[23] Rojava (Batı Kürdistan) olarak adlandırılan Kuzey Suriye'de, 2003 yılında kurulan ve Abdullah Öcalan'ın ideolojisini benimseyen Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve sonrasında kurulan silahlı Halk Koruma Birlikleri (YPG) 2011 sonrası Esad rejiminin iç savaş ortasında Kuzey Suriye'yi kademeli olarak terk etmesi ile alan hakimiyeti kazandı. Özellikle IŞİD'in Eylül 2014'te YPG kontrolündeki Kobane'ye saldırması ve ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonun YPG'ye askeri destek sağlaması ile PYD-YPG himayesinde Kobane-Cizire-Afrin ekseninde özerk bir alan oluşmuştu. Abdullah Öcalan'ın liberter (*libertarian*) sosyalist düşünür Murray Bookchin'den esinlenerek ortaya koyduğu 'demokratik özerklik' veya 'demokratik konfederalizm' olarak bilinen siyasal ideolojisi ve işleyişi Rojava'da uygulanmaya başlandı (Jongerden, 2019: 64, 67; Leezenberg, 2016: 675).

Irak Kürdistanı'ndaki özellikle Barzani eksenli anlayışa göre Kürtler tarihsel olarak ulus-devletleri olmadığı için fiziksel, kültürel ve siyasi olarak güvende olmamıştır ve bu sebeple Kürtlerin bir ulus-devleti olmalıdır. PKK ve Abdullah Öcalan yaklaşımı da 1980'ler ve 1990'ların sonlarına kadar bağımsız, sosyalist ve birleşik bir Kürt devleti ideolojisine yakındı. Fakat Soğuk Savaş sonrası yeni uluslararası ve bölgesel siyasi şartlarda bu bağımsızlıkçı ve ulus-devletçi yaklaşım değiştirildi.[24] Öcalan'ın yeni yaklaşımına göre Kürtlerin tarihsel mağduriyeti ulus-devlet sisteminin bir sonucudur ve bu sebeple Ortadoğu'da ulus-devletin ötesinde bir sistem değişikliğine ihtiyaç vardır. Bu açıdan kapitalist modernite içinde kurulan ulus-devlet etnik, dini ve kültürel sorunları çözen değil, sorunları tekrar tekrar üreten ve baskı unsuru olan bir mekanizmadır. Öcalan'a göre Kürtlerin kendi ulus-devletinin olması baskıcı ve dışlayıcı ulus-devlet zihniyeti gerçeğini değiştirmeyecektir. Öcalan için Ortadoğu'da ulus-devletin yapısökümüne ve yeni bir sistemin inşasına ihtiyaç vardır. Bu bağlam içinde 'demokratik özerklik', devletsiz, yerel meclisleri ön plana çıkaran, karar alma mekanizmalarını aşağıdan yukarı işleten, etnik ve dini azınlık-çoğunluk ilişkisinden uzak, erkek-egemen toplumsal düzene eleştirel bakan bir yönetim biçimi olarak ön plana çıkar (Öcalan, 2015).

Kuzey Suriye'de uygulanmaya başlanan bu sistemin otoriter ve tek adam kıskacında olan Ortadoğu siyasetinde radikal bir değişime ve kırılma noktasına işaret ettiğini düşünen ve bunu radikal demokrasinin inşası olarak değerlendiren araştırmacılar mevcuttur (Jongerden, 2019: 72, 73). Daha eleştirel yaklaşanlar ise aslında PKK, YPG ve Öcalan çizgisininin Leninist ve otoriter tek-partici bir yapıya sahip olduğunu, kendi ideolojisinden başka bir fikri hürriyete imkân vermediğini ve her türlü muhafeleti zor yolu ile devre dışı bıraktığını vurgulamaktadır (Leezenberg, 2016: 683; Savelsberg, 2014).

Bu bilgiler ışığında Ortadoğu Çalışmaları içerisinde Arap ve Türk siyasal kültürü ve kurumlarının demokrasi ve otoriterlik eğilimleri, siyasal kültürleri ve demokrasiye bakış açısı, klientelizm ve nepotizm gibi konular Kürt Çalışmaları'nda da tartışılmaya başlandı ve yakın zamanda daha fazla araştırmanın yapılacağı aşikardır.

Sonuç

Bu makale Kürt Çalışmaları'nın Ortadoğu Çalışmaları ekseninde genel metodolojik ve tematik durumuna ışık tutmaya çalışmakla birlikte, her konunun tek tek ele alınabilmesi makale düzeyinde pek mümkün değildir. Bu açıdan Ortadoğu ve Kürt Çalışmaları'nı yukarıda genel olarak bahsedilen milliyetçilik, İslam, radikalleşme, otoriterlik ve demokratikleşme konularına indirgemek eksik kalacaktır. Kürt Çalışmaları içerisinde kadın çalışmaları, diaspora çalışmaları, politik ekonomi, uluslararası ilişkiler, tarih, Kürt dili ve edebiyatı gibi birçok tema mevcuttur ve araştırmalar gelişmeye devam etmektedir.[25] Genel anlamda Kürt Çalışmaları ağırlıklı olarak siyasal tarih, politik hareketler, siyasal elitler ve isyanlara odaklanırken, toplumsal tarih, Kürdistan'da dini ve etnik azınlıklar, çevre çalışmaları (*environmental studies*) gibi alanların da ileride daha fazla araştırılacağı ön görülebilir.

Yayıncılık anlamında *Kurdish Studies*, *Kürt Tarihi Dergisi*, ve *Kürd Araştırmaları* gibi akademik ve yarı-akademik dergiler Kürt Çalışmaları'nın gelişimine katkılar sunmaya devam etmektedir. Avesta ve Nûbihar gibi yayınevleri de Kürtler üzerine birçok çalışmayı basarak alana katkı sunmaktadırlar. İsmail Beşikçi Vakfı, Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA), Rawest Araştırma gibi oluşumlar da Kürt Çalışmaları'nın Türkiye'deki önemli merkezleri olarak akademik ve toplumsal faaliyetler yürütmeye devam etmektedir. Ayrıca Kürt Çalışmaları Ağı (*Kurdish Studies Network*), *Kurdish Women's Studies Network* gibi örgütsel oluşumlar da Kürt Çalışmaları üzerine yoğunlaşan akademisyenlerin ve araştırmacıların dijital ortamda fikir alışverişinde bulunmaları, çalışmalarını paylaşmaları ve araştırmalara katkı sağlamaları açısından olanaklar sunmaktadırlar.

Sonuç olarak, Kürt Çalışmaları son yıllarda hızla gelişmesine rağmen Ortadoğu Çalışmaları içerisinde kısmen geriden gelmekte ve halen tam olarak kurumsallaşamamıştır. Bunun en önemli nedenleri arasında Kürtlerin 20. yüzyılın önemli bir bölümünde statüsüz durumları, Kürtlerin ve Kürtler ile ilgili meselelerin güvenlikleştirilmesi gösterilebilir. Fakat 21. yüzyılın başında Kürtlerin Ortadoğu'da siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda çok daha fazla görünür olmalarına paralel olarak Kürt Çalışmaları da daha fazla gelişmeye, kurumsallaşmaya ve evrensel anlamda daha da tartışılır hale gelmeye devam edecektir.

Sonnotlar

[1] Bu makalenin son şeklini almasında yorumlarıyla katkıda bulunan Mesut Yeğen, Güllistan Yarkın, Ramazan Tunç, Ramazan Hakkı Öztan ve iki isimsiz hakeme teşekkür ederim.

[2] Post-kolonyal çalışmaların öncüsü olarak birkaç düşünürden söz edilebilir. Bunlardan biri Fransız sömürgesi olan Karayipler'deki Martinique adasında doğan, 1953'te bir başka Fransız sömürgesi olan Cezayir'e psikiyatrist olarak atanan ve sonra Cezayir bağımsızlık savaşına destek veren Frantz Omar Fanon (1925-1961)'dur. Fanon'un 1952'de yazdığı *Black Skin, White Masks (Peau noire, masques blancs)* ve 1961'de kaleme aldığı *The Wretched of the Earth (Les damnés de la terre)* çalışmaları dünyanın birçok köşesindeki anti-kolonyal bağımsızlık savaşlarına ilham vermiştir. Post-kolonyal çalışmalara ilham veren bir başka düşünür de Fransız filozof ve tarihçi Michel Foucault (1926-1984) olmuştur. Özellikle Aydınlanma çağının rasyonalite ve bilim arasındaki ilişkisini eleştirel perspektiften ele alan Foucault (2016, 2019), çalışmalarında bilgi ve iktidar arasında paralellik kurararak sömürgeci iktidar merkezlerinin 'bilimsellik' üzerinden meşrulaştırmaya çalıştığı kolonyal söylemlerin yapı-sökümüne katkıda bulunmuştur.

[3] Bir önceki dipnotun devamı olarak post-kolonyal çalışmalarda özellikle Ortadoğu ve Arap toplumu üzerine hegemonik hale gelen ve sömürgeciliği meşrulaştıran Batı-merkezci imgelerin ve tasavvurların sistematik eleştirisini yapan Batı Kudüs doğumlu Amerikalı düşünür Edward Said (1935-2003)'in 1978'de yazdığı *Oryantalizm,* hem Ortadoğu çalışmalarında hem de genel olarak Şarkiyatçı çalışmalarda bir kırılma noktasıdır.

[4] Örneğin Kürtlere ait yazılı metinlerin kısıtlılığı ile Kürtlerin hikâyelerini gelecek nesillere aktarmak için sözlü *'dengbej'*lik kültürünün yok olmayışı arasında bağ kurulur. Bkz. (Scalbert-Yücel, 2009; Hamelink ve Barış, 2014).

[5] Bu makalenin orijinali 2006 yılında *European Journal of Turkish Studies* dergisinde 'Knowledge, ideology, power: Deconstructing Kurdish Studies' başlığı ile yayımlanmıştır. Bkz. (Scalbert-Yücel ve Le Ray, 2006).

[6] 20. yüzyılın başlarında Vladimir Minorsky, Alexandre Jaba, Basili Nikitine, Cecil John Edmonds gibi çoğunlukla diplomat gözlemleri ve araştırmaları ile ortaya konan çalışmalar Kürt Çalışmaları'nın en önemli mihenk taşı olduğu vurgulanır. Bkz. (Hassanpour, 1993; Watts, 1998; Scalbert-Yücel ve Le Ray, 2009). 19. yüzyıl Kürt Çalışmaları'nın değerlendirmesi için bkz. (Alsancakli, 2016).

[7] Türkiye'deki Kürt kimliğinin inşasının farklı boyutları için bkz. (Çiçek, 2015).

[8] 1946'da Sovyetler Birliği'nin desteği ile İran'da kurulan ve Gazi Muhammed'in başkanlık ettiği Mahabad Cumhuriyeti için bkz. (Eagleton, 1963).

[9] Kürdistan'da dil ve milliyetçilik üzerine en önemli çalışmalardan birisi için bkz. (Hassanpour, 1992).

[10] Kürtlerin coğrafyasını, politik ve sosyal kültürünü anlamak için temel eserlerin başında Martin Van Bruinessen'in 1992'de basılan *Ağa, Şeyh, Devlet* kitabı geliyor. Ayrıca bkz. 'Who are the Kurds?' Paris Kurdish Institute https://www.institutkurde.org/en/info/who-are-the-kurds-s-1232550927 ; Hakan Özoğlu, 'The Kurds of the Caucasus' https://www.academia.edu/23581058/The_Kurds_of_the_Caucasus

[11] Bkz. https://m.bianet.org/bianet/yasam/186274-kurtlerin-japonya-macerasi-warabistan

[12] https://socialsciences.exeter.ac.uk/iais/research/centres/kurdish/

[13] 'KRG announces 20 Kurdish studies scholarships for foreigners' http://www.rudaw.net/english/kurdistan/140620181

[14] Arap Barometresi için https://www.arabbarometer.org/

[15] Ortadoğu tarihini ve Arap toplumunu anlamak için en temel eserlerden birisi Albert Hourani'nin 1991'de yayımlanan *A History of the Arap Peoples* olarak gösterilir. Ayrıca Ortadoğu Çalışmalarının Sosyal Bilimler ve Bölge Çalışmaları içindeki yerini tartışan çalışma için bkz. (Mitchell, 2004).

[16] Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41, 2016, s.167-.178; röportajın orijinali için bkz. https://www.mediaed.org/transcripts/Edward-Said-On-Orientalism-Transcript.pdf

[17] Oryantalizmi sadece Batı-eksenli okumak yanlış olabilir. Örneğin, Michiel Leezenberg (2011) Sovyet Kürdolojisi içerisindeki oryantalist eğilimleri ve buna Kürt araştırmacıların

etkisini inceliyor. Kürtlerin kendi şarkiyatçılığını irdeliyor. Bkz. (Leezenberg, 2011).

[18] https://nupel.net/firat-aydinkaya-8-soruda-kurtler-ve-ermeni-soykirimi-85131h.html

[19] Adnan Çelik "The Armenian Genocide in Kurdish Collective Memory," Middle East Report Online, August 04, 2020. https://merip.org/2020/08/the-armenian-genocide-in-kurdish-collective-memory/

[20] Örneğin, Kaya (2011) Türkiye'nin doğusundaki Zazaları antropolojik bir açıdan diğer lehçeleri konuşan Kürtlerden ayırarak sunuyor. Bu noktada Zazalık ve Kürtlük kimliğini iki ayrı etnik kategoride ele alan yaklaşımlar da var. Bu bağlamda Zaza milliyetçiliği olgusu da tartışılmaktadır. Ayrıca bkz. (Arslan, 2018).

[21] Türkiye'de Kürtler ve siyasal şiddet konusunda tartışmalar için, bkz. (Aras, 2014; Orhan, 2016).

[22] https://www.nerinaazad.org/tr/news/kurdistan/bashur/isidli-kurt-imamin-anatomisi

[23] Suriye Kürtlerinin tarihi, toplumsal yapısı ve siyasi geçmişi için bkz. (Tejel, 2008).

[24] PKK'nın ideolojisini ve stratejisini yakından takip eden Nihat Ali Özcan'a göre PKK'nın amacı hala bağımsızlık. Bkz. http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/pkknin-amaci-hala-bagimsizlik

[25] Yakın zamanda Kürtleri ve Kürt Çalışmaları'nı Ortadoğu bağlamında kolektif olarak ele alan ve farklı tematik konular ışığında inceleyen derleme kitaplar revaçtadır. Örneğin, bkz. (Stansfield ve Shareef, 2017); (Tuğdar ve Al,2018); (Gunter, 2018); (Jabar ve Mansour, 2019).

Kaynakça

Aksan V (2014). What's Up in Ottoman Studies? *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 1(1-2), 3-21.

Al S (2019a). Islam, ethnicity and the state: contested spaces of legitimacy and power in the Kurdish-Turkish public sphere. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(1), 119-137.

Al S (2019b). *Patterns of Nationhood and Saving the State: Ottomanism, Nationalism, and Multiculturalism*. New York: Routledge.

Alakom R (1991) [1987]. *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*. İstanbul: Deng.

Alsancakli S (2016). The Early History of Kurdish Studies (1787–1901). *Die Welt des Islams*, 56(1), 55-88.

Amin S (2009). *Eurocentrism: Modernity, Religion, and Democracy: A Critique of Eurocentrism and Culturalism*. New York: Monthly Review Press.

Anderson B (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York: Verso.

Aras R (2014). *The Formation of Kurdishness in Turkey: Political Violence, Fear and Pain*. New York: Routledge.

Arslan Z (2018). Zazaca ve Zaza kimliğinin algılanması ve yansımaları üzerine bir tartışma. *Border Crossing*, 8 (1), 267-296.

Aytürk İ (2015). Post-post Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken. *Birikim*, 319, 34-48.

Aziz M A (2011). T*he Kurds of Iraq: Nationalism and Identity in Iraqi Kurdistan*. New York: I.B. Tauris.

Bakawan A (2017). *Three Generations of Jihadism in Iraqi Kurdistan*. Notes de l'Ifri, Ifri, July.

Barth F (1969). Introduction. İçinde: Barth, Fredrik (Der.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Boston: Little Brown and Company, 9-38.

Basedau M ve P Köllner (2007). Area studies, comparative area studies, and the study of politics: Context, substance, and methodological challenges. *Comparative Governance and Politics,* 1, 105-124.

Başer B (2013). *Diasporada Türk-Kürt Sorunu: Almanya ve İsveç'te İkinci Kuşak Göçmenler*. İstanbul: İletişim.

Başer B vd. (der.) (2018). *Methodological Approaches in Kurdish Studies: Theoretical and Practical Insights from the Field*. Lanham, MD: Rowman&Littlefield.

Bates R H (1997). Area Studies and the Discipline: A Useful Controversy? *PS: Political Science & Politics,* 30, 166–169.

Bedirkhan C A (1997) [1934]. *De la Question Kurde/Kürt Sorunu üzerine*. İstanbul: Avesta.

Bedirkhan K A (1959). *La Question Kurde*. Paris.

Beşikçi İ (1969b). *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller*. Ankara: E Yayınları (1992 yılından Yurt Yayınları yeniden basılmıştır).

Beşikçi İ (1990a). *Devletlerarası Sömürge Kürdistan/Bilim Resmi Ideoloji –Devlet – Demokrasi ve Kürt Sorunu*. Paris: Institut Kurde de Paris.

Bilici M (2017). *Hamal Kürt: Türk İslamı ve Kürt Sorunu.* Diyarbakır: Avesta.

Bletch C (1930). *La Question Kurde, Le Caire, Publication de la Ligue Nationale Kurde Hoybun* (Imprimerie P. Barbey).

Bozarslan H (1997). *La Question Kurde: États et Minorités au Moyen-Orient*. Paris: Presses de Sciences Po.

Bozarslan H (2000). 'Research Guide: Kurdish Studies', MERIA, 3, http://meria.idc.ac.il/news/2000/00news3.html#Kurds

Bozarslan H (2018). Önsöz. İçinde: Y Çakmak ve T Şur (Der.). *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*. İstanbul: İletişim, 15-30.

Brubaker R (2004). *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press.

Bruinessen M v (2003). *Ağa, Şeyh, Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*. İstanbul: İletişim.

Bruinessen M v (1992). *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*. London, Zed Books.

Bruinessen M v (2012). K*ürdolojinin Bahçesinde: Kürdologlar ve Kürdoloji Üzerine Söyleşi ve Makaleler.* Çev. Mustafa Topal. İstanbul: İletişim.

Burdett A (Ed.) (2015). *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831–1979*. Cambridge: Cambridge University Press.

Çalışkan K (2008). Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39: 1-19.

Çay A (1985). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Ankara: TKAE.

Çiçek C (2015). *Ulus, Din, Sınıf: Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası*. İsanbul: İletişim.

Danforth N (2016). 'How the Middle East was invented', *The Washington Post*, 19 Mayıs, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/05/19/the-modern-middle-east-is-actually-only-100-years-old/

Davison R H (1960). Where is the Middle East? *Foreign Affairs*, 38(6): 665-675.

Dawisha A (2016). *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triump to Despair*. Princeton: Princeton University Press.

Dirlik A, Bahl V ve Gran P (Der.) (2000). *History after the three worlds: post-Eurocentric historiographies.* Boulder: Rowman & Littlefield Publishers.

Dündar F (2018). Kürt Sorunu Ekseninden Bir Ziya Gökalp Biyografisi. İçinde: Y Çakmak ve T Şur (Der.). *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*. İstanbul: İletişim, 143-158.

Eagleton W (1963). *The Kurdish Republic of 1946*. Oxford: Oxford University Press.

Eccarius-Kelly V (2002). Political Movements and Leverage Points: Kurdish Activism in the European Diaspora. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 22(1), 91-118.

Fearon J D and D D Laitin (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97 (1), 75-90.

Foucault M (2016). *Özne ve İktidar*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault M (2019). *Bilginin Arkeolojisi*. Çev. Veli Urhan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gat A (2013). *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Geertz C (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

Gellner E (1983). *Nations and Nationalism*. Blackwell Publishing.

Gunter M (Ed.) (2018). *Routledge Handbook on the Kurds*. New York: Routledge.

Güneş C (2012). *The Kurdish National Movement in Turkey: From Protest to Resistance*. New York: Routledge.

Hamelink W ve Barış H (2014). Dengbêjs on borderlands: Borders and the state as seen through the eyes of Kurdish singer-poets. *Kurdish Studies* 2, 34-60.

Hassanpour A (1992). *Nationalism and language in Kurdistan, 1918-1985*. Mellen Research University Press.

Hassanpour A (1993). Kurdish Studies: Orientalist, Positivist, and Critical Approaches: Review Essay. *Middle East Journal*, 47(1), 119-122.

Hirschler K (2001). Defining the Nation: Kurdish Historiography in Turkey in the 1990s. Middle Eastern Studies, 37 (3), 145-166.

Hobsbawm E J (1990). *Nations and Nationalism since 1870: Programme, Myth, Reality* (2nd Edition). Cambridge: Cambridge University Press.

Horowitz D L ([1985]2001). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.

Hourani A (1991). *A History of the Arab Peoples.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Hudson M C (1976). The Middle East. İçinde: J Rosenau vd. (Der.). *World Politics*. New York: Free Press, 466-500.

Huntington S (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.

Izady M R (1992). *The Kurds: A Concise Handbook*. London: Taylor and Francis.

Izady M R (2004). *Kürtler*. İstanbul: Doz Yayınları.

Jabar F ve Mansour R (Der.) (2019). *The Kurds in a Changing Middle East: History, Politics, and Representation*. New York: Bloomsbury.

Jongerden J and Verheij J (Der.) (2012). *Social Relations in Ottoman Diyarbekir, 1870-1915*. Leiden: E.J. Brill Publications.

Jongerden J (2019). Governing Kurdistan: Self-Administration in the Kurdistan Regional Government in Iraq and the Democratic Federation of Northern Syria. *Ethnopolitics*, 18 (1), 61-75.

Jwaideh W (1999 [1961]). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: İletişim.

Kandiyoti D (2002). Post-Colonialism Compared: Potentials and Limitations in the Middle East and Central Asia. *International Journal of Middle East Studies*, 34, 279-297.

Kaya M S (2011). *The Zaza Kurds of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society*. London: I.B. Tauris.

Khalidi R (Der.) (1991). *The Origins of Arab Nationalism*. New York: Columbia University Press.

Klein J (2007). Kurdish nationalists and non-nationalist Kurdists: rethinking minority nationalism and the dissolution of the Ottoman Empire, 1908–1909. *Nations and Nationalism*, 13 (1), 135-153.

Klein J (2010). Minorities, Statelessness, and Kurdish Studies Today: Prospects and Dilemmas for Scholars. *The Journal of Ottoman Studies*, 30, 225-237.

Klein J (2011). *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Kurt M (2019). 'My Muslim Kurdish brother': colonial rule and Islamist governmentality in the Kurdish region of Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21 (3), 350-365.

Kurzman C (2007). Cross-Regional Approaches to Middle East Studies: Constructing and Deconstructing a Region. *MESA Bulletin*, 41(1), 24-29.

Leezenberg M (2011). Soviet Kurdology and Kurdish Orientalism. İçinde: M Kemper ve S Connerman (Der.). *The heritage of Soviet Oriental studies.* New York: Routledge, 86-102.

Leezenberg M (2016). The Ambiguities of Democratic Autonomy: the Kurdish Movement in Turkey and Rojava. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16 (4), 671-690.

Lewis B (1990). The Roots of Muslim Rage. *The Atlantic Monthly*, 266 (3), 47-60.

Makdisi U (2002). Ottoman Orientalism. *American Historical Review*, 107 (3), 768-796.

Malmisanij M (2011). Anti-Kürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi. İçinde: B Ünlü ve O Değer (Der.). *İsmail Beşikçi*. İstanbul: İletişim, 65-86.

Marcus A (2007). *Blood and Belief: The PKK and the Kurdish Fight for Independence.* New York: NYU Press.

Meleagrou-Hitchens A and Alaaldin R (2016). The Kurds of ISIS. *Foreign Affairs*, 8 Ağustos, https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2016-08-08/kurds-isis

Minorsky V (1927). *Kurdes. Encyclopédie de l'Islam, 1196-1219*. Leiden, Paris: E. J. Brill, Picard.

Minorsky V (1963). La Kurdologie et l'Enseignement de la Langue Kurde en URSS. *L'ethnologue*, 57, 71-105.

Mitchell T (2004). The Middle East in the Past and Future of Social Science. Içinde: D Szanton (Der.). *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 74-118.

Nikitine B (1956 [2008]). *Kürtler: Sosyolojik-Tarihsel İnceleme*. İstanbul: Örgün Yayınları.

Nikitine B (1956). *Les Kurdes. Etude Sociologique et Historique*. Paris: Imprimerie nationale.

Olson R (1992 [1989]). *Kürt Milliyetçiliğin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı.* Ankara: Özge Yayınları.

Orhan M (2016). *Political Violence and Kurds in Turkey: Fragmentations, Mobilizations, Participations & Repertoires.* New York: Routledge.

Orhan M (2020). Research Methodology in Kurdish Studies: Interactions between Fieldwork, Epistemology and Theory. *Anthropology of the Middle East,* 15(1), 1-19.

Ostergaard-Nielsen E (2003). *Transnational Politics: The case of Turks and Kurds in Germany.* New York: Routledge.

Öcalan A (2010). *Demokratik Uygarlık Manifestosu: Ortadoğu'da uygarlik krizi ve demokratik uygarlık çözümü*. Neuss: Mezopotamya Yayınları.

Öcalan A (2015). *Demokratik Uygarlık Çözümü* (5 cilt). Amara Yayınları.

Özalp O N (2011). Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations. *Turkish Journal of Politics*, 2 (2), 5-22.

Özoğlu H (2004). *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries.* New York: SUNY Press.

Özok-Gündoğan N (2014). Ruling the Periphery, Governing the Land: The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840-1870. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34:1, 160-175.

Öztan R H (2020). Settlement Law of 1934: Turkish Nationalism in the Age of Revisionism. *Journal of Migration History*, 6(1), 82-103.

Romano D (2006). *The Kurdish National Movement: Opportunity, Mobilization and Identity.* Cambrdige: Cambridge University Press.

Ross M (2001). Does Oil Hinder Democracy? *World Politics*, 53(3), 325-361.

Said E W (1978). *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Savelsberg E (2014). The Syrian-Kurdish Movements: Obstacles Rather Than Driving Forces for Democratization. İçinde: M Gürses ve D Romano (Der.). *Conflict Democratization, and 'the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq and Syria*. New York: Palgrave Macmillan, 85-107.

Scalbert-Yücel ve Le Ray M (2006). Knowledge, ideology and power. Deconstructing Kurdish Studies. *European Journal of Turkish Studies*, 5, http://journals.openedition.org/ejts/777

Scalbert-Yücel C (2009). The Invention of a Tradition: Diyarbakır's Dengbêj Project. *European Journal of Turkish Studies,* 10, http://ejts.revues.org/4055

Scalbert-Yücel C ve Le Ray M (2009). Bilim, İdeoloji ve İktidar: Kürt Çalışmaları'nın Yapısökümü. *Toplum ve Kuram*, 5, 217-262.

Shatz A (2019). 'Orientalism,' Then and Now. *The New York Review of Books*. 20 Mayıs. https://www.nybooks.com/daily/2019/05/20/orientalism-then-and-now/

Shils E (1957). Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory. *The British Journal of Sociology*, 8 (2), 130-145.

Smith A (1986). *Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.

Smith A (2017 [2009]). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Stansfield G (2013). The unravelling of the post-First World War state system? The Kurdistan Region of Iraq and the transformation of the Middle East. *International Affairs*, 89 (2), 259-28.

Stansfield G ve Shareef M (Der.) (2017). *The Kurdish Question Revisited*. Londra: Hurst Publishers.

Szanton D (Der.) (2004). *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Tejel J (2008). *Syria's Kurds: History. Politics, Society*. New York: Routledge.

Temo S (2019). *Horasan Kürtleri.* İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Tessler M, Nachtwey J ve Banda A (Der.) (1999). *Area Studies and Social Science Strategies for Understanding Middle East Politics.* Bloomington: Indiana University Press.

Tezcür G M (2015). Violence and nationalist mobilization: the onset of the Kurdish insurgency in Turkey. *Nationalities Papers*, 43 (2), 248-266.

Tezcür G M (2016). Ordinary People, Extraordinary Risks: Participation in an Ethnic Rebellion. *American Political Science Review*, 110 (2), 247-264.

Tuğdar E E ve Al S (Der.) (2018). *Comparative Kurdish Politics in the Middle East: Actors, Ideas and Interests.* Cham, Switzerland: Palgrave.

Ünlü B (2018). *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi.* Ankara: Dipnot Yayınları.

Vali A (1996). Nationalism and Kurdish Historical writing. *New Perspectives on Turkey*, 14, 23-51.

Vali A (Der.) (2003a). *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*. Costa Mesa: Mazda.

Vali A (2003b). Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing. İçinde: Vali A (Der.). *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*. Costa Mesa, Mazda, 58-107.

Van den Berghe P L (1981). *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier.

Vanlı İ Ş (1970). *Le Kurdistan Irakien, Entité Nationale*. Neuchatel: La Baconnière.

Watts N (1998). Expanding Kurdish Studies: A Review Essay. *MESA Bulletin*, 32(1), 19-24.

Watts N (2014). Democracy and Self-Determination in the Kurdistan Region of Iraq. İçinde: M Gürses ve D Romano (Der.). *Conflict Democratization, and 'the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq and Syria*. New York: Palgrave Macmillan, 141-168.

Webber S (1997). Middle East Studies & Subaltern Studies. *MESA Bulletin*, 31(1), 11-16.

Wimmer A (2008a). The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multi-level Process Theory. *American Journal of Sociology*, 113 (4), 970-1022.

Wimmer A (2008b). Elementary Strategies of Ethnic Boundary Making. *Ethnic and Racial Studies*, 31 (6), 1025-1055.

Wimmer A (2013). *Ethnic Boundary Making: Institutions, Power, Networks*. Oxford: Oxford University Press.

Yalçıner R (2014). Etnisitie ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Ankara SBF Dergisi*, 69 (1), 189-215.

Yeğen M (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim.

Zeydanlıoğlu W (2008). The White Turkish Man's Burden: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey. İçinde: G Rings and A Ife (Der.). *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 155-174.